

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS:

Fil. dr *Sigurd Wallin*, Stockholm: Akantusstudier 1
Studies on the Acanthus motif 20

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN:

Skriftställarinnan *Elisabeth Thorman*, Stockholm: Ett bidrag till den svenska spetsknypp-
lingens historia 21
Ein Beitrag zur Geschichte der Spitzen-
klöppelei in Schweden 27

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

Kjell Kumlien: Sverige och hanseaterna. Studier i svensk politik och utrikeshandel. Anmäld av fil. dr *Sven Ljung*, Stockholm 28
Gregor Paulsson: Svensk stad. I—II. Liv och stil i svenska städer under 1800-talet. III. Från bruksby till trädgårdsstad. Anmäld av professor *Gerd Enequist*, Uppsala 29
Ella Odstedt: Folkdräkter i Övre Dalarna. Nr 4 i serien Övre Dalarnes bondekultur. Anmäld av fil. dr *Anna-Maja Nylén*, Stockholm 31

RIG . ÅRGÅNG 37 . HÄFTE 1 1954

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*

Sekreterare: intendenten, fil. lic. *Mats Rehnberg*

Skattmästare: direktören *Sten Westerberg*

REDAKTION:

Förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*, intendenten, fil. lic. *Mats Rehnberg*,
professorn, fil. dr *Sigfrid Svensson*

Ansvarig utgivare: intendenten, fil. dr *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Nordiska museet, Stockholm Ö. Telefon 63 05 00

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm Ö. Telefon 63 05 00 (fru M. Rosén)

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH
FOLKLIVSARKIVET I LUND

TRETTIOSJUNDE ÅRGÅNGEN

REDAKTION

GÖSTA BERG • MATS REHNBERG
SIGFRID SVENSSON

STOCKHOLM 1954

Föreningen för svensk kulturbistoria

STYRELSE

Statsrådet *Herman Zetterberg* (ordf.), f. riksantikvarien *Martin Olsson* (v. ordf.), museilektor *Mats Rehnberg* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), kapten *Nils Strömbom*, direktör *Sten Westerberg* (skattmästare, adr. Box 235, Stockholm 1), förste intendent *Gösta Berg*, professor *Sigurd Erixon*, fil. dr *Ingegärd Henschen*, bibliotekarie *Sam Owen Jansson*, antikvarie *Sverker Janson*, fil. dr *Erik Hjalmar Linder*, förste antikvarie *Tord O:son Nordberg*, utrikesrådet *Sture Petré*n, landsantikvarie *Gösta von Schoultz*, professor *Sigfrid Svensson*, intendent *Svante Svärdström*, professor *Ernst Söderlund*, förste intendent *Sigurd Wallin*.

REVISORER

Amanuens *Arne Björnstad*, fil. dr *K. E. Sahlström*

STOCKHOLM 1954
TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE

540804

INNEHÅLL

UPPSATSER:

Fil. lic. <i>Brita Egardt</i> , Lund: Svenskarna och svampmaten	33
Zusammenfassung	44
Fil. kand. <i>Per Lundström</i> , Stockholm: Slipstenschuggningen på Gotland	97
Docent <i>Folke Lägnert</i> , Lund: Några synpunkter på bebyggelsen i Skåne århundradena närmast före och efter år 1000	65
Summary	77
Fil. lic. <i>Alfa Olsson</i> , Göteborg: Färöiska kostvanor	79
Summary	91
Fil. dr <i>Sigurd Wallin</i> , Stockholm: Akantusstudier	1
Studies on the Acanthus motif	20
Fil. lic. <i>Harald Wideen</i> , Göteborg: Gravhus och benhus	45
Zusammenfassung	50

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

Häradshövding <i>Nils Edling</i> , Uppsala: Tingsställen i Vendel under 1700- och 1800-talen	51
Skriftställarinnan <i>Elisabeth Thorman</i> , Stockholm: Ett bidrag till den svenska spetsknypplingens historia	21
Ein Beitrag zur Geschichte der Spitzenklöppelei in Schweden	27

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

Helmer Tegengren: En utdöd lappkultur i Kemi lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria. Anmäld av fil. dr <i>Gösta Berg</i> , Stockholm	62
Gregor Paulsson: Svensk stad. I—II. Liv och stil i svenska städer under 1800-talet. III. Från bruksby till trädgårdsstad. Anmäld av professor <i>Gerd Enequist</i> , Uppsala	29
Ivar Nylander: Das kirchliche Benefizialwesen Schwedens während des Mittelalters. Die Periode der Landschaftsrechte. Rättshistoriskt bibliotek. Bd 4. Anmäld av professor <i>Adalbert Eryler</i> , Frankfurt a/M	56
Eerik Laid: Säden torkar. Sädesuppsättningar i Sverige 1850—1900. En etnologisk undersökning. Etnologiska källskrifter 5. Anmäld av docent <i>John Granlund</i> , Stockholm	57
Replik till Johan Petterssons genmäle av docent <i>Olof Hasslöf</i> , Stockholm	56

Kjell Kumlin: Sverige och hanseaterna. Studier i svensk politik och utrikeshandel. Anmäld av fil. dr <i>Sven Ljung</i> , Stockholm ..	28
Ella Odstedt: Folkdräkter i Övre Dalarna. Nr 4 i serien Övre Dalarnes bondekultur. Anmäld av fil. dr <i>Anna-Maja Nylén</i> , Stockholm ..	31
Ett genmäle till Olof Hasslöf av fil. dr <i>Johan Pettersson</i> , Västerås (se ovan Replik till J. P:s genmäle av O. H.)	54
Roger Wadström: Svenska kvarnstermer. Studier över kvarnens och malningens terminologi i svenska dialekter med särskild hänsyn till de västsvenska jämte kortfattad framställning av de svenska kvarntyperna och deras utveckling. Anmäld av dr. phil. <i>Axel Steensberg</i> , Köpenhamn	60
Beretning om Det 11 nordiske folkelivs- og folkemindemöte. Red. av L. L. Hammerich. Danmarks Folkeminder nr 63, Four symposia on folklore. Red. av Stith Thompson. Indiana university publications: Folklore series 8. Anmälda av professor <i>Sigfrid Svensson</i> , Lund	92
Arvid Bäckström: Lofholmens theatersällskap 1828—1830. Nordiska museets handlingar 48. Anmäld av fil. dr <i>Sigurd Wallin</i> , Stockholm ..	126
Johan Brunsmand: Køge huskors. Med indledning og noter ved Anders Bæksted (Danmarks folkeminder 61). Anmäld av professor <i>K. Rob. V. Wikman</i> , Åbo	63

KORTA BOKNOTISER:

Jan-Erik Anderbjörk: Växjö konstkammarer ..	95
En bok om Mälardalarnas Bygd och näringar genom tiderna	95
Arvid Bäckström: Fyra reglementen för fyra svenska glasbruk från fyra skilda sekler ..	96
John Frödin: Skogar och myrar i norra Sverige i deras funktioner som betesmark och slätter	94
Hvem byggede hvad. Gamle og nye Bygninger i Danmark	96
Lunds stadsbild. Byggnader, gatunät, miljöer, fornminnen	96
Norsk folkekunst. Redaksjon Roar Hauglid ..	95

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Signatur under rubriken "Korta boknotiser": G.B.=Gösta Berg.	128
--	-----

Akantusstudier

Av Sigurd Wallin

Akantus som ornamentmotiv är världsomspännande både i tid och rum och söker sin like i formrikedom och mångsidig användning. Konsthistoriens intresse för ett ornamentalt fenomen av denna omfattning är mer än välgrundat. Det innebär ett studium som aldrig behöver sina ut av brist på material. Internationella relationer och lokala kulturer kunna ständigt granskas ur friska synpunkter. En jätteavhandling från Norge, sådan som Roar Hauglids *Akantus*, är sålunda välmotiverad och välkommen både för sin utvecklingshistoria och sin Norgeinventering. "Norsk rankesinn" är en i högsta grad påtaglig företeelse med ett intressecentrum i förbindelserna mellan skråkonst och folkkonst. Barockens norska akantusrankor frodas framför allt i kyrkorna, på de förnämsta inredningsföremålen, altarpopsatser, dopfuntar och predikstolar. Och ett bestående intryck av en aldrig så flyktig översikt är den svällande livskraften hos alla träsnidarmästarnas rankor på de specifikt norska runda predikstolarnas obrutna ytor.

Svensk barockakantus finner man också i största utsträckning i kyrkornas utstyrel. Men en föremålsgrupp dominerar här, som ej alls finns i Norge och över huvud ej har någon full motsvarighet

annorstädes. Det är de snidade adliga begravningsvapnen, som i sådan myckenhet klä kyrkväggarna i Sverige. På dem har akantusornamentiken fått en naturlig växtplats i det heraldiskt obligatoriska lövverket, det ursprungliga hjälmtäcket. Akantusen står här i förnämitetens tjänst och beställarna ha i största utsträckning anlitat tongivande huvudstadsmästare. Därav följer att ett starkt aristokratiskt drag i svensk akantus tar överhand över de lokala prestationerna även ute i landets småkyrkor. En centralt verkande modeskapare är vad man tror sig se i detta.

Akantusornamentet bevisar sin kraft. Bara man närmar sig dess växtställen skjuter det upp diskussionsämnen som gripa längre än till det blott ornamentala, till motsättningar i grannfolks konstkultur och till frågor om de ledande impulserna och stilviljorna.

Akantus kring Tessin och Precht

Före 1905 var Burchardt Precht ej mycket mer än ett tomt namn i svensk konsthistoria. Han tog gestalt det året under Johnny Roosvals händer i monografien i Sveriges allmänna konstförenings publikation XIV. I den konsthistoriska litteratur som sedan dess vuxit upp

i vårt land ha efter hand nya verk lagts till Prechts oeuvre. Men den bild Roosval gav av Precht och hans förhållande till Tessin står kvar. Ej heller har författaren själv funnit orsak till justeringar därav, då han vid olika tillfällen kompletterat föremålsbeståndet (t. ex. i Studier II, 1913, från Strängnäsutställningen) eller då han senast, år 1927 (i Sveriges kyrkor, Storkyrkan 3) ånyo behandlat Prechts betydelsefulla arbeten i Stockholms storkyrka.

Det är en övertygande livfull, åskådlig och klar bild både av barockskulptören och av den överlägsne ledaren av landets konstliv. Tessins roll i Prechts liv är som kallvattenläkarens, som stimulerade livsandarna ända till hetta genom att slå omkring sin skyddsling ett lakan, just uppdraget ur en hink källkallt vatten. Men här gäller det en livslång avrivning. Roosvals biografi utesluter varje reva i det våta lakanet, som kunnat öppna väg för främmande impulser alltifrån det Precht som ung kom i svenska hovets tjänst och så länge han över huvud var mottaglig för påverkningar. Sin älderdom fick bildhuggaren jämförelsevis fritt disponera som affärsledare för en verkstad, som kunde tjäna både sin publik och sin kassa med välinarbetade modeller, en gång tessinska. Den mäktige ledaren hade då funnit medarbetare av annat och senare snitt.

Burchardt Precht var född i Bremen 1651 och hade i åtta år varit i lära hos en äldre broder i Hamburg, innan han 23-årig kom till Sverige 1674. Hamburg kunde vid denna tid, särskilt i sin konstverksamhet, närmast betecknas som en holländsk koloni (Bode enligt Roosval sid. 17), och i Stockholm fick Precht det första året till närmaste handledare brabantaren Nicolaes Millich vid inredningen

av Drottningholms slott. Men det inflytande som avgörande verkade på helheten av hans konstnärliga uppfattning kom "från chefen för hela det system vari han tagit tjänst, intendenten över de kungliga byggnaderna och möblerna Nicodemus Tessin d. y." (Roosval sid. 27). Och han stannade i denna omgivning till en början under ett årtionde. "Tessin var väl den första stora konstnärspersonlighet som mötte Precht. Dessutom var han hans förman. Enligt naturens och samhällets lagar var nu det kölvatten funnet, i vilket Precht skulle segla" (sid. 28).

Tessins konstnärliga inriktning gällde nu Italien. "Då han kommer, behärskande den romerska konstens uttrycksmedel, tvingar han som en medryckande dirigent allt under sin taktpinne." Han omdanar sina medarbetare efter sin linje och gör bl. a. "den nyinkomne unge Bremaren mästare Precht till en kungl. hovbildhuggare, som med smidigaste anpassningsförmåga utför slottsarkitektens Berniska idéer" (sid. 27).

När Tessin år 1687 gjorde en ny europeisk resa till Paris och Italien följdes han av Precht. Dennes beroende av Tessin blev under detta reseår ännu mer stegrad. "Han såg under denna snabba resa allt förmedelst Tessins temperament. Tessin undervisade honom i *sina* grundsatser med användning av Europa som åskådningmaterial" (sid. 8).

På det centrala området förblev Tessin alltid trogen sin italienska inställning, i fråga om exteriörarkitekturen och sådan monumental interiörkonst som kyrkornas. Profan interiörkonst formade han däremot efter franska mönster, och hans ornamentala utveckling "motsvaras i Frankrike av övergången från Le Pautre till Bérain, från det italieniserande till det

renodlat franska, från tidig Louis XIV till sen" (sid. 67). Och Precht följde med så långt han kunde.

Årtiondet efter hemkomsten fortsatte Precht att arbeta efter Tessins beställningar och ritningar. Ett maktpåliggande företag även för Precht och hans tidigare kolleger var t. ex. drottning Ulrika Eleonora d. ä:s begravningsceremoni i Riddarholmskyrkan 1693 (Wallin, *Kyrkoinredning för herremän*, 1948, sid. 97 ff.). Och vid ombyggnaden av Stockholms slotts norra länga under Carl XI:s senaste tid fick Precht sin verksamhet vid nyinredningen av den gamla slottskyrkan, där icke mindre än 26 stora statyer och grupper av honom gingo upp i rök vid slottsbranden 1697 (Böttiger, *Den tessinska slottskyrkan*, 1918; *Silfverstolpe i Stockholms slotts historia II*, 1940).

I samma slottslängas nybyggda översta våning pågick emellertid parallellt ett inredningsarbete i modernaste franska snitt och med hjälp så gott som enbart av den för ändamålet inkallade franska konstnärskolonien. Detta arbete avbröts temporärt av händelserna 1697, branden i slottet och Carl XI:s begravningsceremoni i Riddarholmskyrkan. I all synnerhet visar en jämförelse mellan de båda kungliga begravningsdekorationerna på fyra års mellantid hur en omsvängning skett i Tessins stilvilja och konstnärliga stab, 1693 alla de gamla medarbetarnamnen, 1697 enbart den fransk klingande listan.

Men ändå — när sceneriet slutligen hade hunnit växla utseende till den yttersta grad, när den franska konstnärgruppen längesedan skingrats ur det krigsarma landet, 1719, när Carl XII skulle begravas, fick den 69-årige Precht åter träda i funktion och leverera fyra dygder med upplyfta lampor till det av den 65-årige

överstemarskalken greve Tessin byggda castrum doloris.

Först nu får akantus sticka fram i denna betraktelse, vilket innebär att hela det föregående varit avsett blott som ett underlag för bedömandet av hur intresset eller ointresset för akantusornamentiken fördelar sig mellan bildhuggaren-träskulptören-ornamentsnidaren Precht och arkitekten-ledaren Tessin. Men detta å sin sida kräver en liten blick tillbaka på den första skådesplatsen för dessa båda konstnärliga krafter samverkan, Drottningholms slotts inre utsmyckning. Under Tessin d. ä:s ledning hade här huvudparten av den genomsnittliga rumsdekoreringsen tillkommit, bestående dels av stuckaturer, dels av reliefimiterande ornamentmålning i tak och på panelfält. I dessa de italienska stuckatörernas och de svenska ornamentmålarnas arbeten liksom på Tessin d. ä:s ritningar frodas jämte många andra ornament också svällande knoppar och rankor av akantus (Böttiger 1918, pl. XIV—XXI). Och inte endast Drottningholms slott, landets herremansbostäder över lag fingo sin rika andel av sådan akantus i relief och i målrad reliefimitation.

Tessin d. y. tog denna akantuskultur i arv efter sin fader lika väl som han ärvde dennes medarbetare. Och av samma släkte var ännu den akantus som förekom i ordningen av Carl XI:s slottskyrka, vilket torde framgå vare sig man söker studera den på Sveciasticken eller på Tessin d. y:s egna ritningar.

Det är emellertid ej nödvändigt att hålla sig till utplånade monument när det gäller Tessins akantus. Det existerar tillräckligt av bevarade arbeten som utförts under hans omedelbara ledning och efter hans ritningar.

Vägen leder då närmast till Riddarholmskyrkans karolinska gravvalv, där de prunkande barocksarkofagerna för Carl XI:s familj erbjuda sig som studiematerial. Dessa arbeten äro utförda i förgyllt och försilvrat tenn med dekorerung även av driven mässing; förgyllt trä ingår dessutom i viss utsträckning. I ytornas relieförnering intar akantus en framträdande plats.

Av de fem här ifrågavarande rikt ornerade tennsarkofagerna äro tre gjorda för små barn. Prinsarna Gustaf och Ulrik dogo båda 1685 och deras kistor äro komponerade som ett jämbördigt par med variationer i uppbyggnaden och i det rika skulpturprogrammet. Bevarade skisser och ritningar av Tessin visa kompositionens framväxt under hans händer, utan att direkt täcka den slutliga fördelningen av motiven på de två. Prins Carl Gustafs frånfälle inträffade två år senare, och hans kista har fått en från de tidigare mer avvikande utformning. I ritningsmaterialet figurerar den på två skilda förslag till castrum doloris vid jordfästningen, båda härstammande från Tessin men vid påskrift felrubricerade såsom gällande prins Ulrik, vilket just sarkofagformen motsäger (avbildningar hos M. Olsson, *Riddarholmskyrkan, Studier 1918*, och *Sveriges kyrkor 1937*). Till kompositionen återgå dessa sarkofager på romerska typer och deras symboliska skulpturer äro präglade av berninisk anda (Josephson, *Tessin II*, sid. 149). Som toppsmycke på ett castrum under jordfästningen ägde de all den briljans man kunde önska sig, och de voro i motsats mot de stora tennsarkofagerna också tillräckligt flyttbara för en sådan exponering. Detaljuppgifter för tillverkningen av dessa tre barnsarkofager saknas, men man kan utan risk för större

misstag förutsätta att arbetsmetod och konstnärssuppsättning varit väsentligen densamma som vid det nästföljande tillfället, drottning Ulrika Eleonoras begravning 1693. Och från detta tillfälle äro räkenskaperna bevarade, så att man är välförsedd med upplysningar, fastän i detta fall ritningarna gått förlorade. Drottningensarkofagen och dess pendang, den fyra år senare tillkomna kistan för Carl XI, visa en betydligt mer lugn och måttfull komposition, mer överensstämmande med samtida svenskt bruk men med en överrik skrud av yttäckande ornament. Denna ornamentik visar att den i hela gruppen flutit ur en och samma källa, ett på variationer rikt förråd där dock akantus utgör ett stående motiv, använt både som helt program för ett fält och som fyllningsverk eller bårdranka.

Av verifikationerna framgår tydligt att Tessin levererat ritning till drottningensarkofagen och man måste förutsätta att det ej stannat vid skissartade kompositionsutkast utan varit renritningar i så noggrann proportionering att de kunde tjäna till underlag för det på olika händer fördelade arbetet. Tessins ritningssamling innehåller exempel på ritningar till andra förnäma kistor, dels med noga tecknade akantusrankor på sida och lock, dels med de päronformiga fötterna klädda med yviga akantusblad (Olsson, *Studier*, sid. 152).

Själva gjutningen av den omfångsrika men släta stommen till drottningkistan uppdrogs åt italienaren Carlo Carove, av vars förmåga här alltså blott togs i bruk en hög yrkeskunnighet men ej hans talanger som ornamentist. Kistans modellerade element anförtröddes i stället åt Burchardt Precht. Han skar modeller i trä till de kerubhuvuden, konsoler och fötter som bilda

1. Prins Gustafs sarkofag, 1685. Riddarholmskyrkan. Ornamenten av drivnen och förgylld mässing äro lagda på den försilvrade tennytan.

1. Prince Gustav's sarcophagus, 1685. Riddarholm's church, Stockholm. The ornaments of embossed and gilt brass are placed on silver-plated pewter.

vertikal fördelning av långsidorna, han göt dessa modeller i tenn i åtta exemplar, vilka förgylldes. Försilvringen av den släta stommen utfördes också av Precht. Och slutligen hade han i uppdrag att efter Tessins ritning utföra arbetsritningar, säkerligen i hel storlek, till all ytornering som skulle tillverkas av mässingsplåt i genombrutet, drivet och förgyllt arbete.

Om Tessin svarat för orneringens program och allmänna utseende, har alltså Precht tecknat ornamenten i detalj. Denna teckning har sedan hovguldsmeden Petter Henning överfört på mässingsplåten och genom utstansning och uppdrivning givit decorationen den utformning som den alljämt visar. Listerna äro klädda med växlande former av antikiserande mönster av band- och bladmotiv. Locket har en besläktad symmetrisk dekoration med en stomme av brutna bandformer, rikligt klädd med lager i olika former, blommor och påfallande ymnig akantus. Lockets sidor fyllas av akantusrankor. Sidofältens smäckra drottningmonogram inramas av tunna och glesa akantusspira-

ler. Fotgavelns fält är helt ägnat åt akantus, en symmetrisk akantusväxt med en korgformigt uppstående bladkalk och motsvarande nedhängande bladkrets, som fortsätter i rinceauer.

Carl XI:s sarkofag har i detta sammanhang egentligen blott det intresset att den visar att Tessin ännu 1697 ger ett uppdrag åt Precht, fastän han har Riddarholmskyrkan full av franska förmågor. Kistan gjordes som en direkt upprepning av drottningens, men med viss anpassning i symboliken, mest framträdande i de stora lejonfötterna och i sidofältens trofégrupper. Tydligt ville Tessin för denna replik använda samma medhjälpare som förra gången. Precht fick sålunda här sitt enda uppdrag för begravningen. Han göt ånyo sina keruber och konsoler och, att döma av prissumman säkerligen också lejonfötterna, och hans arbetsritningar till den drivna ornamentiken användes åter av guldsmeden Petter Henning. Men Carlo Carove dog just detta år och hans uppgift som gjutare övergick till den nykomne fransmannen Aubry. Trofégrup-

2. Prins Carl Gustafs sarkofag, 1687. Riddarholmskyrkan. Längsidans dekoration i gjutet förgyllt och försilverat tenn.

2. Prince Carl Gustav's sarcophagus, 1697. Riddarholm's church, Stockholm. The decoration of the side in cast, gilt and silver-plated pewter.

perna på sidofälten äro för övrigt alltför närbesläktade med de arbeten som en annan av fransmännen, Claude Henrion, snidade i eken på dörrfyllningarna i slotets festvåning för att icke böra tillskrivas hans högst konstförfarna hand. De äro gjutna i stycke med kistans sidor.

Återgår man nu till de tre prinskistorna är det lätt att konstatera att de båda tidigare av dessa i sin drivna ornamentik stå drottningkistan närmast (bild 1). Den tredje prinskistan däremot utmärker sig för en gjuten ytdekoration av akantus av en ännu mer finlemmad sort, jämnt fyllande sina fält som ett skirt spetsmönster men ändå med klar överskådlighet av mönsterbyggnaden, som på kistans sidor bildas av en symmetrisk planta utsändande sina rankor liksidigt från mitten (bild 2).

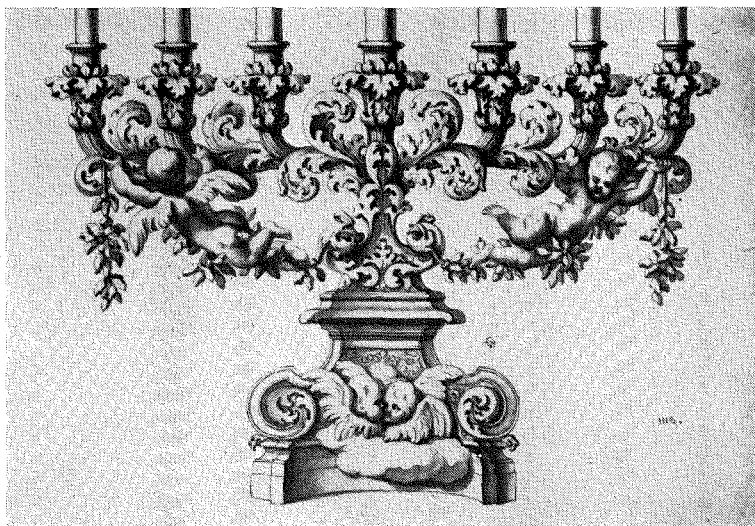
På hela denna grupp av monument är

akantusrankans bladform i stort sett densamma, mångflikig med korta tvära flikar skilda åt av runda urtagningar. Oavsett materialet som den är framställd i ger rankan genom sin formgivning ett intryck av en viss spröd hårdhet som om den skulle komma att rassla för en vindfläkt.

Guldsmeden Petter Hennings arbete med den Tessin-Prechtska akantusen från 1680—90-talen i det karolinska gravvalvet föranleder naturligt en blick på tidens guldsmedsarbeten i deras ordinarie material, silver. Resultatet blir att man konstaterar att denna specifikt skarpformade akantus, den som ovan kallats för rasslande, då och då uppträder på silverpjäser och tydligt skiljer sig från mängden. Med del II av Svenskt silversmide i handen kan man slå upp två arbeten av Petter Hennings fader Nyköpingsmästaren Henning Petri, kannan bild 213—216, i Nyköpings

3. Kandelaber för Carl XI:s slottskyrka. Utförd 1693 av guldsmeden Petter Henning. Ritning i tessinska handteckningsamlingen, Nationalmuseum, Stockholm.

3. Chandeliers for the royal chapel of Carl XI in the royal palace. Executed in 1693 by the goldsmith Petter Henning. Drawing in the Tessin collection of the National Museum, Stockholm.

Allhelgonakyrka, ej närmare daterad, där denna akantusform är konsekvent tillämpad, och samma kyrkas dopfat, donerat 1688, bild 220, med små men oförtydbara ansatser. Vidare en kandelaber i Norrköpings S:t Olaikyrka, bild 240—243, av Arnold von der Hagen, skänkt 1698. Den har dels elegant driven ornering på foten, dels ljusarmarna klädda med utklippta plåtlöv i ett föga formsäkert utförande men ganska barockmässigt tänkt i sin syftning till effekt på avstånd. Just denna egenskap ger en osökt impuls att återgå till ännu ett 1690-talsarbete av Tessin och Petter Henning, altarljusstaken av år 1693 för den brunna slottskyrkan (bild 3). Jag har visserligen haft anledning tala om denna pjäs redan tidigare (Silverstudier, Rig 1950, sid. 24), men i akantus-sammanhang kan den knappast förbigås. Den tillverkades efter Tessins "invention och afritning" (räkningens ordalydelse) av hovguldsmeden Petter Henning, som fick silver därtill utanordnat i början av år 1693 och betaltes följande år (Böttiger,

Den tessinska slottskyrkan, sid. 37). Ritningen i tessinska handteckningsamlingen i Nationalmuseum har publicerats av Hernmarck i Svenskt silversmide I, sid. 170—171, och i Nationalmusei publikation Kunglig prakt, 1948, sid. 45—51. Vid det senare tillfället argumenterar författaren — tydligen influerad av Hauglids artikel i Fornvännen 1946 — för att skjuta över ansvaret för kandelaberns ofranska formgivning från Tessin till guldsmeden och även till den i handlingarna osynlige Precht.

Vad som här ovan anförts av fakta rörande Tessins arbetsorganisation vid slottskyrkoarbetet och vid drottningbegravningen — vilken senare inträffade mellan beställningen och betalningen av altarstaken — gör det direkt otänkbart att ett föremål för en så central placering som altarkandelaberns, skulle ha tillkommit under någon skymt av motsatsförhållande till arbetsledaren, suveränen på smakens område i det suveräna Sverige. Utom dess konstnärliga vikt och värde betydde

också penningvärdet något, det gällde ju närmare 40 kg silver. Om den kvarvarande ritningen kan betraktas som egenhändig eller en ateljékopia blir av sekundär vikt. Den är för oss ett ytterligare bevis, kanske det mest utpräglade, på Tessins år 1693 oförsvagade akantusmak, hans "rankesinn". Som slottskyrkoaltarets julprydnad vittnade den stora akantuskandelabern därom ännu sjuttio år fram i tiden.

Framför allt överpartiet av pjäsen med de sju ljuspiporna utformade som krusiga blomkalkar och armarna, som äro inklädda i kråmande bladvoluter, behärskas helt av akantus av samma vassa och växtliga typ som lever på de karolinska tennsarkofagerna. Arnold von der Hagens bladklädda ljusarmar på kandelabern i Norrköping kunna betraktas som ett tafatt försök hän emot den fylliga effekt som Tessins ritning åsyftar. Girlanderna med klängande putti föra tanken ända tillbaka till Tessin d. ä:s alkovdekoration i Drottningholm. Men på kandelabern bilda änglabarnen en så väsentlig del av festongerna att blott några små bladknippen äro synliga som garnering omkring deras kroppar.

Med rätta framhålles den skarpa stilväxlingen mellan den stora akantuskandelabern och den armstake som Carl XI två år senare gav till samma slottskyrka. Redan till formatet äro de varandras motsatser, 6 kg silver mot 40. Men stilväxlingen är verkligen total, och dock, just under dessa år visade sig Tessin i verkligheten mäktig en dylik prestation av stilväxling, då han i norra slottslängans olika våningar parallellt drev två inredningsarbeten, sinsemellan lika stilskilda som Petter Hennings och Jean François Cousinets Tessinkandelabrar.

Akantus i heraldiskt lövverk

En stilriktning kan leva och blomstra länge i provinsiella förhållanden och lantligt ombildade former. Och detta gäller inte minst om ornamentstil. Den ursprungliga impulsen kommer från centrum, i Sverige = Stockholm. När man söker fastställa stilformens ursprung inom landet är det alltså de centrala verkstäderna som ha intresse, de som säkrast kunna lokaliseras till huvudstaden. Från de utövande konsthantverkarna gäller det slutligen att söka sig tillbaka till den inspirerande konstnären, som importerat modeformen från utländskt modecentrum.

Det man vid en sådan undersökning i första hand kan se bort från är alltså de provinsiella ombildningarna och likaså hur länge stilformen håller sig kvar i de centrala verkstäderna och behåller marknaden, vare sig enbart den provinsiella eller även huvudstadsmarknaden. Frågan blir sålunda till en början enbart: när uppträder stilriktningen tidigast i sådan form som kan lokaliseras till ledande stockholmsverkstad?

Den stilform som här kan äga intresse är den skarpflikiga akantus, som plägar karakteriseras som tångliknande och gotikartad.

Begravningsvapnen i våra svenska kyrkor kunna — nästan som fibulorna för järnåldersarkeologen — tjäna som modebarometer för ett visst avsnitt av konstslöjdshistorien. De visa en känslig stilanpassning, de uppträda under lång tid i en jämn och fyllig ström och de äro genom dödsärtalen försedda med en likformig inskriftlig datering. I en sammanhängande formutveckling förekomma de från 1500-talet till långt in på 1700-talet, men framför allt kunna de numera stu-

deras i större antal år för år under århundradet 1620—1720.

Att gruppera materialet efter verkstäder vore en naturlig första åtgärd för att få hållning på det hela. Men tillverkarens namn står sällan på produkten, och även om ett sådant namn då och då blivit bekant genom arkivstudium äro dessa bestämningar ännu alltför fåtaliga. Beställning och betalning av begravningsvapnen gjordes av privatpersoner och uppgifterna därom äro alltså ej att söka i kyrkornas arkiv. De privata handlingar där uppgifterna finnas kunna knappast i behöfligt utsträckning framletas systematiskt i ett sammanhang. En gruppering av begravningsvapnen efter namngivna tillverkare kan alltså ej ske för närvarande. Man kan emellertid konstatera — något som i detta sammanhang har sitt intresse — åtminstone ett par fall då begravningsvapen levererats från Burchardt Prechts verkstad och att dessas lövverk är av den yviga, skarpflikiga typen. Det gäller Gustaf Cruus' begravningsvapen i Björklinge kyrka i Uppland från 1692 och Johan Axel Lillies i Kimstads kyrka i Östergötland, tillverkade 1697, året efter dödsfallet (William Karlson i Rig 1940, sid. 78 ff. och 1945, sid. 34 ff.).

Redan en statistisk gruppering efter stiltyper skulle kräva en betydligt fullständigare sammanförd kunskap om materialet än som för närvarande existerar. Men även ett försök med några hundra till formen och dateringen bestämda huvudbaner kan ha utsikt att ge vissa utslag av vägledande natur.

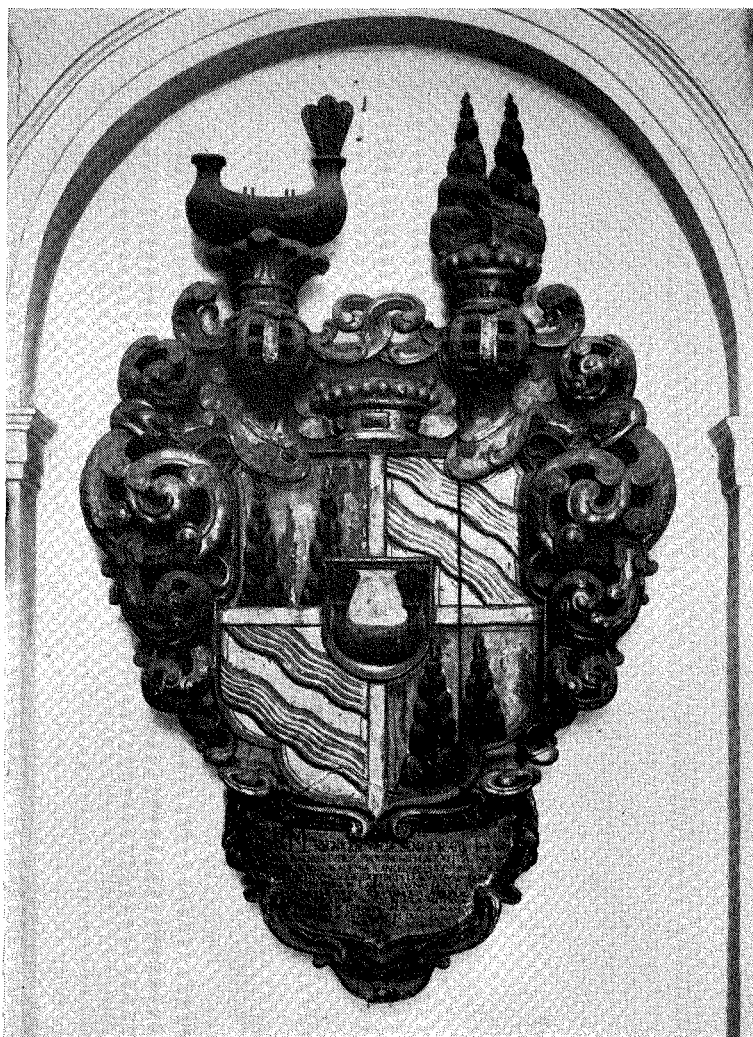
De äldsta begravningsvapnen, på 1500-talet och 1600-talets början, målades på plana träskivor och därvid återgavs heraldiken närmast i de former vari den allmänt uppträdde i teckning, gravyr och

målning. Från hjälmen flöt lövverket ned omkring skölden i flikiga svängda bladformer av mycket varierande typer men ofta formande sig till två à tre tydliga spiraler efter varandra utmed sköldsidan. Ej sällan får detta målade eller tecknade lövverk ett släktttycke med akantusblad av typer som hörde tidevarvets ornamentik till.

En tid in på 1600-talet blev det vanligt att återge begravningsvapnets lövverk i tunn bleckplåt utklippt i bladformer och nödtorftigt tecknad med uppdrivna bladnerver. Endast sällan gjordes dessa plåtlöv långa och hängande som hängena på hängbjörken eller som korkskruvslockarna i en damfrisyr. I regel gjordes de helt enkelt raka och styva och stucko rätt ut från sköldens baksida. Det är klart att detta bleckslagarlov har lika litet formsamband med den heraldiska traditionen som med akantusornamentik.

När man sedan — i allmänhet efter 1600-talets mitt — övergick till att framställa hela begravningsvapnet, även lövverket, i snidad trärelief, hade man gott om förlagor i stenhuggeri och träsnideri på byggnader och heminredning. Begravningsvapenskararna utbildade emellertid vissa stående typer, lätta att särskilja. Om en sådan typ är att anse som en verkstads kännemärke eller om den enligt kända yrkesvanor framställdes efter en modell i skråets gemensamma ägo torde få lämnas öppet. Här ha dessa lövverkstyper det intresset att de äro de närmaste föregångarna till den skarpflikiga, frasiga akantus som är dessa betraktelsers speciella objekt.

Typvariationen är rätt stor även om man söker att strikt hålla sig till vad som har modern huvudstadskaraktär. Den typ som närmast avlöste plåtlövet har ett lövverk snidat i trä i samma stycke som

4. Begravningsvapen med lövverk i småbladiga spiraler. Huvudbaner över riksskattmästaren friherre Gustaf Bonde, död 1667. Av Jost Schütz. Spånga kyrka, Uppland.

4. Funeral arms with mantling of foliage in small-leaved spirals. Made for Gustav Bonde, † 1667, by Jost Schütz. Spånga church, province of Uppland.

sköld och hjälm. I stort följer reliefen samma schema som i tecknad och målad heraldik med en följd av spirallullade bladflikar, i regel tre efter varandra på vardera sidan av skölden, den nedersta minst (bild 4). De antydningar till broskverksornamentik som sköldkanterna redan tidigare burit, bibehålla sig på sköld och inskriftskartusch, och lövverket kan stundom visa ganska tydlig anslutning till samma stilform. Men vanligen är blad-

slingan jämnt besatt med korta, tjocka, rundade blad, som ge de stora spiralerna karaktären av likformigt genombrutna rundade bullar. Man kan följa slingans spirallrörelse och se ranksammanhanget, hur den följande spiralen löper ut ur den föregående. I mellanrummen mellan bladen ser man den plana botten, mot vilken slingan hela tiden har sitt stöd, och oftast lägger varje bladflik sin spets mot närmast inre slinga så att verkstyckets bulliga

5. Begravningsvapen med mjukt akantuslöv. Huvudbaner över assessorn i Svea hovrätt Johan Wattrang, död 1680. Södertälje stadskyrka.

5. Funeral arms with softly curving acanthus leaves, made for John Wattrang, † 1680. Town church of Södertälje.

6. Begravningsvapen med rikt utbrett mjukt akantuslöv. Huvudbaner över ryttmästaren friherre Gustaf Carl Paykull, död i slaget vid Lund 1676. Ångö kyrka, Västmanland.

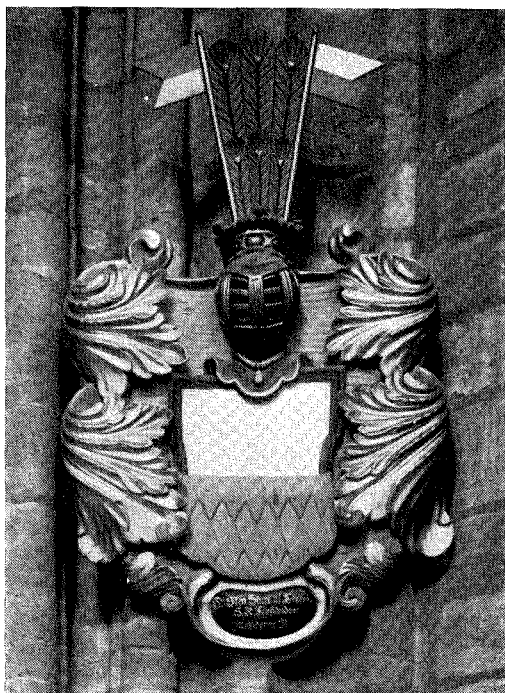
6. Funeral arms with well spread, softly curving acanthus leaves. Made for Gustav Carl Paykull, who died in the battle of Lund in 1676. Ångö church, province of Västmanland.

helhetsform är skönjbar även i det färdiga snideriet. Sin största popularitet hade denna vapentyp tydligen under 1660-talet, förmyndarregeringens årtionde, men den hade uppträtt under hela 1650-talet. I inskrifterna läser man namn sådana som Lewenhaupt, Ribbing, Rosenhane, Douglas, Bonde, Wrede, Tott etc.

I de lövverksformer som blevo moderna närmast efter den nu omtalade börjar man se inflytande av vad som kan kallas en karolinsk akantusstil. Det kommer i form av att lövverksrankornas blad bli

större, tunnare och fyllda av långsgående räfflor som mynna i flikar i bladkanterna. Rörligheten i lövverket ökas men ofta slå bladen ihop från kanterna till genombrutna halvsfärer eller invändigt tomma kålhuvuden (bild 5). Formvarianterna äro emellertid många, alltifrån ganska tunga klot till mer isolerade flikar som hänga ned eller peka fritt om varandra (bild 6). Rankans spiralformiga flöde är emellertid alltid skönjbart.

Samma verkstäder skuro också ett lövverk av annan form. En sammanhäng-

7. Begravningsvapen med övervikt lövverk. Anvapen hörande till en serie av huvudbaner och 16 anor över landshövdingen och guvernören greve Ture Oxenstierna af Croneborg, död 1669. Linköpings domkyrka.

7. Funeral arms with folded leaves. One of the 16 ancestral arms of Ture Oxenstierna, † 1669. Cathedral of Linköping.

ande rad av blad utgår åt vardera sidan och viker sig tillbaka med spetsarna mot sköldkanten (bild 7). Verkstadssammanhanget röjs av att stundom samma garnityr innehåller båda formerna, så att huvudbaneret har spirallullat lövverk och anvapnen omvikt eller tvärtom.

Denna tidiga och mjuka art av karolinskt akantuslövverk uppträder sporadiskt under 1660-talet och är rådande mod under 1670-talet.

Nu kommer emellertid det ovan ofta antydda skarpflikiga lövverkets modeperiod, det som i sin frasiga yvighet först

helt och hållet svarar mot den karolinska barockens krav på rikedom, glans och överdådig bravur (bild 8). Själva måtten på huvudbaneren växa betydligt och inte blott höjd- och breddmåtten utan också djupet, i det att lövverket växer upp till mått som det aldrig förut nått. Hjälmarna bli mer skarpformigt stilerade och deras stora kragar orneras med akantusmönster. Heraldikens hela habitus stämmer samman med tidens barocka modeform med allongeperuken som herrkostymens krön.

Intrycket av detta lövverk är vida skilt från den tidigare typen. I stället för bukande men utbredda bladytor finner man här idel hopvridna bladspetsar i en trängsel som ej ger plats för någon översikt över sammanhanget i rikedom. Från de belysta högsta topparna kan man se djupt in i lövkronans skuggiga inre och här och där tvärs igenom hela dess luftiga massa. Det är en träskärarteknik som vittnar om suverän handaskicklighet och som lekande lätt materialiserar förlagstecknarens djävlaste fantasi.

Bereder man sig väg in genom dessa snår av förgyllt trälöv — och det ges tyvärr gott om tillfällen härtill på ruinerade barockvapen i kyrkorna (bild 9) — finner man att den spiralböljande rankans mönster alltjämt finnes kvar på bottenplattan och där är ytterligare markerat av täta genombrytningar. Det yviga lövverket består av lösa blad som limmats och stiftats fast i rät vinkel upp från botten och med hjälp av sina tredimensionella buktigheter tillsammans bilda detta konstmässiga virrvarr, i vilket bottenens spiralsvindlingar oftast helt drunkna för åskådaren av det färdiga och hela konststycket.

Att en modevara av denna bestickande

8. Begravningsvapen med yvig, skarpflikig akantus. Huvudbaner över vice presidenten i Åbo hovrätt Nils Tungel, död 1694. Nyköpings Allhelgonakyrka.

8. Funeral arms with mantling of rich and thick acanthusfoliage with deep lobes. Made for Nils Tungel, † 1694. All Saints church, Nyköping.

sort skulle slå igenom hos de tongivande kretsarna bland adeln är naturligt. Det bevarade materialet visar att antalet begravningsvapen av den nya typen hastigt steg för varje år på 1680-talet medan de

gamla typerna lika fort rymde fältet på den verkliga modemarknaden. Såvitt känt ha de första begravningsvapnen av den definitiva karolinska barocktypen tillkommit under något av 1680-talets första år.

9. Resterna av ett begravningsvapen med yvigt lövverk. Huvudbaner över amiralen Olof Wernfelt, död 1731. Vallentuna kyrka, Uppland.

9. Remains of funeral arms showing mantling of rich and thick foliage. Made for Olof Wernfelt, † 1731. Vallentuna church, province of Upland.

År 1681 intog Nicodemus Tessin d. y. sin faders plats som ledare av det offentliga konstlivet. Det kan vara en tillfällighet att den definitiva förnyelsen av en så iögonenfallande konstyttring som begravningsheraldiken till tiden så exakt sammanfaller med detta regimskifte. Bevis för att Tessin d. y. är den konstnärlige upphovsmannen till begravningsvapnen med det yviga, skarpflikiga karolinska akantuslövverket kunna för närvarande ingalunda företes men ett förmodande bör icke uppfattas som alltför djärvt.

Akantus fra Hellas til Gudbrandsdal

I den stora monografiserien Norske minnesmerker och i anslutning till monumentala norska publikationstraditioner har Roar Hauglid ägnat ett imponerande arbete åt ämnet Akantus i norsk treskurd,

fullbordat år 1950. Ur sin akantusmonografi har han som rubriken anger redan från början skurit bort stora områden, sådana som t. ex. guldsmedskonst och måleri, men resultatet har ändå minst av allt blivit en redogörelse för enbart en specialitet. Framställningens föremål, barockens flödande akantusranka, har meddelat sin växtkrafts ymnighet åt själva denna framställning och förlänat publiceringen en natur av väldighet, lik myllret av en folkvandring. När man tar i hand de tre stora volymerna och när man går igenom den överrika bildföljden faller man till föga inför det medvetna grepp med vilket författaren bärgar in skörden av sitt lands ornamentala gröda och kör det från slätterängen till ladorna i höga, doftande och gungande lass. Verket rättfärdigar det programmatiska talet om "norsk rankesinn".

Roar Hauglid sammanfattar:

”Ringene er sluttet. Fra Hellas til Gudbrandsdalen, fra Attikas graver til Vågås, spenner dette eiendommelige ornamentmotiv, akantus. En beskjeden tistelaktig plante som fra de greske graver vokste sig inn i verdenskunsten. Vel opstått på formalt grunnlag, men kanskje båret frem av dypere tanker i det greske sinn. Det som engang var dødens symbol, blir senere livslinjen i européisk ornamentikk. Romerne arvet det, og under dette folks høisommer foldet den spinkle greske ranke sig ut til den majestetiske bladranke som blev barokkens dekorative særkjenne over mange landegrenser.

Tidlig kommer akantusmotivet inn i Norge. Det følger i de første misjonærers spor, bryter sig frem i våre stavkirkeportaler, temmer det gamle villskapens dyremotiv, men stivner selv til under kampen. Rankens eldste historie i Norge blir et sinnbillede på den kamp kristendommen selv førte i dette land.

Men ranken levde allikevel videre. Mere behersket under renessansen, holder den sig stadig i de strøk av landet hvor vår folkekunst var levende og i vekst, inntil en dag barokkens nye akantusmote slår ned som ild i tørt gress. Ikke så meget i de gamle rankestrøk, som f. eks. Telemark. Der kom den nye ranken inn nærmest bare som en gjenoppliving av den tidligere flatskurdsranken. Men i de deler av landet som sognet til Christianias økonomiske intrassesfære, Østfold, Drammensdistriktet, Hedemarken, Østerdalen og Gudbrandsdalen, distrikter som alle nød godt av det store opsving, der slo barokkens akantus rot for alvor. Og her var ingen jevn overgang fra middelalderens ranke slik som i Telemark. Det var en ny européisk stil som sprang ut, fullt

ferdig kommet inn utenfra, og med det praktfulle nye inventar i Vår Frelses kirke i Christiania som det selvfølgelig midtpunkt.

Så fylles kirkene i løpet av et par menneskealdre av gylne prekestoler, strålende altertavler och korskrankedekorasjoner, alt i akantusens tegn. Romersk blir sprog i disse norske kirker, helt op til fjellbygdene øverst i Gudbrandsdalen. Her hvor de siste avleggere av den flamske teppekulturen nylig hadde blomstret av, her former nå Kluksta's stilrikdom en renessanse som bærer over årtusener, over land- og folkegrenser.

Dette er for oss et så interessant tilfelle at hele det store materiale måtte legges frem i sin nesten trettende fylde. Akantusmestrenes århundre er en ny Osebergtid, en ny stavkirketid i vår treskurds historie. I motsetning til i våre naboland beherskes dette rike stilbillede for en meget vesentlig del av folkekunstens mestre. — — — Forholdet mellem laugskunst og bondekunst er det som ved siden av den store dekorative rikdommen gir våre bygder deres merkelige særpreg i kunstens historie.”

Inför omöjligheten att på något sätt ge ett referat av den stora landsinventeringen av denna hela 1700-talet överspännande ornamentvärld har detta långa citat ur bokens slutord tillgripits. Det blir på så sätt författaren själv som vernissagetalar över sitt material. Ty hans bok ställer fram en hel, fyllig och obruten rad av konstnärer allteftersom läsaren rör sig fram utmed mängden av deras verk. Man känner sig helt som en privilegierad utställningsgäst som vid kommissariens hand går rondan och i en följd blir presenterad för varje konstnär personligen

och för hans sniderier. Det är förklarligt om man går hem från vernissagen med huvudet surrande av det samtidiga mötet med så mången karaktärsfull träskärareprofil. Man känner tydligt att man inte är född norrman och att det är helt naturligt att man skall lida för det. Man får ta Norgekartan och den biografiska orienteringsapparaten till hjälp och sedan några gånger gå tillbaka till den välordnade exposén, så lättar främlingskapets tryck och man tror sig i de ny presenterade mästarna se återupplivade gamla bekantskaper. Den geografiska fördelningen står klar och syns helt enkelt självklar. Västlandet skall ej ha någon jordmån för den kråmande rankan. Dennas inplantering försiggår under skickliga mästarhänder i Vår Frelsers kirke i Kristiania år 1699 och därifrån sker spridningen till huvudstadens uppländer. Var bygd tar emot importen på sitt eget vis. Telemarkskulturen bjuder motstånd och omformning medan Hedemarken blir ett rikt akantusområde och Gudbrandsdalen framstår som kungsvägen som leder även akantusväxten djupt in i Norges fjällvärld.

Två halvband om tillsammans 382 sidor och med ca 450 bilder utgör senare delen av Hauglids verk, den grundliga topografiskt uppdelade inventeringen av Akantumestrene i Norsk treskurd.

Utförligheten för med sig ett fylligt sammanhang inom skolorna och skapar pålitlighet åt personattributionerna. Läsaren får här njuta frukterna av författarens bottengrundliga arbete. Författaren har också velat klarlägga vissa gemensamma och bärande synpunkter såsom skråkonstens förhållande till folkkonsten samt utbredningsområdena inom landet. Men detta senare spørsmål finner man icke behandlat i samband med de lokala trä-

skärarskolorna i inventeringsdelen. Som ett huvudproblem i norsk folkkonst diskuteras differentieringen och dess orsaker i ett sammanhang i verkets första del. Denna är 195 sidor stark med över 150 bilder.

Redan på första delens första sida betonar Hauglid att barockens akantusranka kommit till Norge utifrån som en fullt färdig ornamentform. Denna fråga är helt enkelt den direkta motiveringen till hans verks hela första del, Akantus fra Hellas til Gudbrandsdal, och undersökningen resulterar i att Norge fått sin barockakantus närmast i tysk form. För att nå därhän har dock krävts en översikt över motivets vandringar alltifrån upprinnelsen i antikens Grekland.

Men framställningen är ingalunda mekaniskt genomförd från land till land, utan har formats betydligt mer individuellt efter den speciella uppgiftens art. Ty utom akantusmotivets vandring genom antikens riken och renässansens och barockens europeiska kontinent och nordiska länder äro här inlagda kapitel om norskt "rankesinn" alltifrån förhistorisk djurornamentik, om det första uppträdandet i Norge av barockens akantus och om dennas spridningsområden inom landet. Det framgår att författaren vid sina europeiska studier ej sällan stött på områden där hans specialfråga förut varit annat än överskådligt sammanfattad eller slutgiltigt utredd. Men den som uppmärksam tillägnar sig Hauglids översikt och sätter sig in i den litteratur han redovisar kan vara säker om att besitta en icke föraktlig lärdom på detta ornamentals ytterst märkliga världshistoriska vandring.

Den linje i det historiska skeendet som under arbetets gång klarnat för författaren — framför allt i det den berör förhållandet till Norge — finner man allt

emellanåt återklinga som ett ledmotiv i framställningen och en naturlig påminnelse om dennas direkta ändamål. Inträngandet i skilda länders särförhållanden har emellertid ofta lett författaren till en självständig syn på tingen, så t. ex. i fråga om Sverige, där hans linje ganska väsentligt skiljer sig från den i svensk forskning gängse. Hauglid lade fram sin syn på detta problem redan 1946 i Fornvännen i artikeln Den karolinske akantuskole i svensk treskurd. Utan innehållslig förändring ingår denna framställning nu på vederbörlig plats i det större sammanhanget. Hauglid ser i tysken Precht huvudmannen för den rika svenska akantuskolan och i Tessin d. y. den i ornamentiken franskskolade arkitekten, den tyska barockens motpol, som trots sin ledarställning icke lyckades förkväva akantuskulturen. Det torde icke behöva särskilt påpekas att min framställning i denna artikels tidigare partier går ut på att framhålla de svårigheter vartill en sådan syn på vår tessinska period leder. Och kanske kan man gå ännu ett steg längre. Om man i Hauglids europeiska system passade in den vedertagna svenska synen på Tessin och hans förhållande till Precht, förefaller det som om flera partier av Hauglids tankegång skulle vinna i sannolikhet och vissa kronologiska sammanhang flyta naturligare. Medan akantusinvasionen i Norge är årsbarn med 1700-talet, när man i Sverige — efter en förberedelsetid — fram till den mest fullgångna barockakantus med ingången av 1680-talet. Denna tidsskillnad på ett kvarts århundrade grannländerna emellan gör att den stora tyska akantuskolan rent kronologiskt blir mindre bekväm som föregångare till svensk än till norsk akantus (t. ex. Indaus mönsterstick från 1680-talets mitt). Men

om man — som t. ex. Ragnar Josephson så ofta och övertygande framhållit — tar hänsyn till Tessins intima lärjungeförhållande till Bernini, inte blott som arkitekt utan som skulptör och dekoratör, och låter honom importera sin akantus direkt från Italien till Sverige, löper inte endast kronologien ledigare. Det stämmer med Tessins roll som en nordisk distributör av berninisk arkitektur över Europa, det går naturligt ihop med Tessins oomtvistliga ledarskap över Precht och det passar med dessa båda herrars benämning på akantusornamentet "italienisches laubwerk".

Det vore mer än oriktigt att slå ihop Hauglids volymer — även efter denna ytterst ensidiga behandling — utan att med något ord hänvisa till den väldiga bildrikedom som enbart vore nog att göra hans akantusverk till en kodex av bestående värde. Redan den inledande delens bildurval är högst instruktivt och rymmer föremål av individuellt högklassigt värde. Men helt naturligt ligger tyngdpunkten på Norgematerialet. Man kan hänvisa till akantuspjäser av europeisk klass i norsk ägo, sådana som bordet från Hafslunds jaktgårdar, del I, sid. 88, spegeln från Jarlsbergs hovedgård, I: 89, och bordet i Oslo Kunstindustrimuseum, I: 98, eller till ett par praktfulla och var i sin art karakteristiska detaljbilder av treskurd från så representativa monument som predikstolarna i Oslo Vår Frelzers kirke, I: 155, och av Jakob Klukstad i Lesja i Gudbrandsdalen, I: 161, den förra europeisk, den senare lika ofrånkomligt norsk.

I det stora norska materialet lägger man för övrigt märke till den suveräna mönsterteckningen och skärningen på altarflyglar sådana som Torsten Ottersen Hoff's i Sørum och Ole Nielsen Weier-

holts i Dypvåg, II: 119 och 171. Men man stannar icke dess mindre till slut vid det märkliga intrycket av den stora produktionen av de specifikt norska cylindriska predikstolarna, en riksomslutande storfolkssläkt med ättemodern i Vår Frelsers kirke i Oslo. Här talar ornamentrankornas överflödande ymighet av nya former inom varje bygdeskola om ett kärnfriskt kraftfolks oförsvagade lust till formens ögonfröjd.

Akantus i Sveriges kyrkor

Det norska akantusverket har fastslagit att akantusnideriet först och främst är att söka inom kyrkorna och detta trots att även hemmen varit välförsedda. I de akantusproducerande bygderna i Norge har detta dessutom inte minst gällt bondehemmen. Hauglid har också vid sina studier i Sverige framför allt funnit akantus i kyrkorna. Men hemmens akantusinredning och -möbler söker man i Sverige i första hand i kungasloten och stormännens hus, främst Tessinsloten. Stig Fogelmarcks kapitel om den karolinska möbleringen, i Erik Andréns bok från 1945 om Mälsåkers slott, påminner härom. Den norska akantusinventeringen uppfordrar till jämförelser med svenska förhållanden och man måste då konstatera att vår akantuskultur icke blivit särskilt favoriserad av forskningen sedan Johnny Roosval och Carl R. af Ugglas gjorde sina arbeten om Precht och hans efterföljare.

Vissa närgränsande områden av skulptur och konstslöjd ha däremot på senare tid fått sina specialundersökningar. Hans Rabén skrev 1934 sin bok om Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock, slutande sin inventering av framför allt kyrkomöbler just vid

den tidpunkt då akantusstilen skulle ta vid. Före denna tid faller också tyngdpunkten i Bertil Waldéns Nicolaes Millich och hans krets, tryckt 1942. Därefter har 1950 den dekorativa stenhuggarkonsten i yngre vasastil fått sin grundläggande behandling i Göran Axel-Nilssons stort anlagda inventeringsverk, även detta liggande före akantustiden men i sin utförliga bild- och stenhuggarförteckning rymmande flera uppgifter om snidare av begravningsvapen. Dessa som exempel på bearbetningar som i stor utsträckning bygga på kyrkligt material. Men det mest omfattande inventarieverket över kyrkornas minnen är Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium utgivet av Sigurd Curman och Johnny Roosval, en av de källor som Roar Hauglid anlitat för sin exempel-samling över svenska akantusdekorerade kyrkomöbler. Detta för svenska förhållanden mycket stora företag är alltså under utgivning och långt ifrån fullföljt. Omkring en sjättedel av landets c:a 2500 kyrkor äro hittills omsorgsfullt publicerade med byggnadshistoria och allsidiga inventariebeskrivningar, på tillsammans 12 000 sidor i en rad volymer som fylla ett hyllutrymme av omkring en meter. Det största partiet hittills gäller Stockholms kyrkor, därefter komma Uppland och Gotland, vilka landskap till stora delar äro utgivna. Ett par mindre landskap äro färdiga: Blekinge, Gästrikland och Medelpad, medan omkring en tredjedel av trycket fördelar sig på nio av de övriga landskapen.

En specialitet som akantus kan man här lära känna i dess viktigaste och centralaste verk i Stockholms Storkyrka och i Riddarholmskyrkan, bådadera berörda i det föregående. För övrigt kan man utgå ifrån att varje föremål av någon bety-

delse i de inventerade kyrkorna finnes beskrivet, medan helt naturligt långt ifrån allt är återgivet i bild. Här ovan i avsnittet om begravningsvapnen ingår i det som underlag begagnade statistiska materialet bl. a. de i Sveriges kyrkor hittills avbildade huvudbaneren med känt personnamn och dödsår, men icke de blott i texten beskrivna, då det för denna sammanställning var nödvändigt att konstatera en så specifik egenskap som det heraldiska lövverkets skapnad. I fråga om graden av huvudstadsmässig modernitet har man rätt att räkna med en större procent hos begravningsvapnen än hos de kyrkliga möblerna. Beställarna hörde i stor utsträckning till det mest modebundna samhällsskiktet. De förnäma jordfästningarna förrättades ofta inför huvudstadspublik även när gravsättningen sedermera skedde i en landskyrka. Härav underlättades spridningen av stockholmsmässiga produkter utöver vad som följde av den bärbarhet som tillhörde dessa vapens natur.

Begagnar man det i Sveriges Kyrkor avbildade akantusinventariet — med undantag av begravningsvapnen — för en översikt av pjäsernas tillkomsttid, finner man att det övervägande antalet av ett drygt hundratal nummer tillkommit under 1700-talets tre à fyra första årtionden. Däremot äro arbeten från akantusstilens

första införande och hela övriga tillvaro under 1600-talets båda senaste årtionden mycket sporadiskt förekommande i detta material, som dock innefattar ett särskilt fylligt inventarium från huvudstadens kyrkor.

Redan detta statistiska material pekar alltså mot att det ej är i kyrkorna i gemen man skall söka, om man vill finna den svenska akantusstilens tidigaste och renaste ursprungsformer, de som stå inspirationskällan närmast. De båda nyssnämnda centrala stockholmskyrkorna äro därvid ej inbegripna. Men ett fall som varit framdraget i diskussionen hör avgjort till den sekundära spridningen. En konservativ menighet reagerar mot ett altare alla romana i osmyckade arkitekturformer och fordrar mer ornament. Konstnären fogar sig efter beställarnas omoderna smak genom att sätta till stilvidriga ornamentvingar och dessa göras i den ornamentik, akantus, som han behärskar emedan den alltjämt är bruklig till många ändamål, fastän den ej hör hemma på den altartyp som den här får "förbättra" (Kaspar Schröders altare i Rättviks kyrka 1705). Om stilformernas centrala införande i landet kan detta sekundära fall knappast vittna, även om därvid sammanblandades två stilelement som båda förts till Sverige av Nicodemus Tessin d. y.

Studies on the Acanthus motif

These notes concerning the world famous decorative motif of the acanthus leaf are based on Roar Hauglid's monumental work on the subject, (vol. I, Akantus fra Hellas til Gudbrandsdal; vol. II in two parts, Akantus, mestrene i norsk treskrud, Oslo 1950, 195 + 378 pp.), which is here, to a certain extent, characterized. Furthermore some results of studies are published concerning the Swedish funeral arms, a subject with which the author has for a long time been occupied. Hauglid has in his history of development one chapter on the acanthus motif as applied in Sweden. There he states that the Swedish as well as the Norwegian acanthus motif has been inspired from Germany. He considers the representative of the acanthus idea in the Swedish baroque period to be Burchard Precht from Bremen, whereas the leader of Swedish artistic life Nicodemus Tessin the Younger, a follower of Bérain, merely used the French style of ornamentation and was therefor opposer to the rich style of the acanthus motif.

The Swedish view on this question was first treated by Roosval in his monograph on

Precht in 1905. Here Precht is supposed to have been inspired by Tessin, working in his spirit as far as Tessin followed the Italian ideal of his youth with Bernini as his idol. The Swedish acanthus style during the baroque period at the time of Charles XI is, according to this version, a line of art created by Tessin with Precht as the foremost sculpter in wood.

The studies on the processional arms, which, carved in wood and used at funerals of noblemen, are characteristic for Sweden and are to be found in great numbers in various churches, seem to support the Swedish view on the part played by Tessin in the acanthus ornamentalism. In Sweden the baroque acanthus period was fully developed about 1680. In Norway it was introduced in 1699. This interval of time seems to be an argument for Germany as the transmitter rather to Norway than to Sweden. It is more probable that the acanthus style came to Sweden from Italy and, this being the case, it should have been transmitted by Nicodemus Tessin the Younger.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Ett bidrag till den svenska spetsknypplingens historia

Av *Elisabet Thorman*

Det förefaller svårförklarligt hur vissa myndigheter, i övrigt starkt inrikade på att främja vårt lands ekonomiska välstånd, så länge kunde förbliva i okunnighet om att spetsknypplingen i Vadstena vid 1700-talets mitt stigit till en industri av den omfattning, att den verkligen var något att räkna med.

I all korthet några data angående vår svenska knypplings tidigaste historia: införslin av knyppeldynor, "Knöpleskrijn", under 1630-talet¹ betygar att den konstfulla och vackra utövningen redan då är i gång hos oss; den har tydligen rönt en rätt livlig uppmärksamhet, kanske främst av Stockholms handelshus. Det är ytterst troligt att knypplingen rätt snart, redan på 1650- eller 1660-talet, överfördes till Vadstena, där officersfruarna inom Krigsmanshuset funnit densamma vara ett både ståndsmässigt, roande och inbringande arbete,² i hög grad tjusande, i hög grad av säljbar art; något betagande och oemotståndligt, en ny, dittills föga

sedd vara, var ju vad man här med snabba, skickliga händer åstadkom.

Här hade en viss kategori sina ögon öppna: de kringvandrande krämarna, knallarna. Mycket snart och fullt ut ha de förstått att här fanns en vara, lätt säljbar inom deras vidsträckta handelsområde. Man vill drista sig att antaga, att de tidiga vadstenaspetsarna, både av enkel passementtyp och av en rikare tecknad reticellatyp, redan under 1670- och 1680-talen förts ut på den svenska landsbygden. En tydligen utpräglad högreständsva, ha dessa spetsar dock bland vår allmoge kommit att betyda en uppmärksammasad, eftertraktad och tacksamt mottagen vara.

Årtionde efter årtionde fick förgå under det att spetsknypplingen allt mera tillväxte; men vederbörande myndigheter i Stockholm, Kommerskollegium och Manufakturkontoret, voro om denna nya, blomstrande industri helt ovetande. Det må dock erkännas, att när de en gång fått uppmärksamheten riktad på densamma, myndigheterna gjorde vad de kunde för dess främjande.

För Manufakturkontorets aktade medlemmar är tydligen meddelandet "att qwin-

¹ Kammararkivet. Tull och Accis, vol. 406, 1636—1648.

² Antagandet om spetsknyppling på Vadstena Krigsmanshus har framförts av överintendenten friherre Rudolf Cederström och fil. lic. Åke Meyerson.

folcken uti Wadstena samt de omliggande socknarna skola wara mycket falna och skickeliga till hwarjehanda Spetzars Knöpplande”, en nyhet, som öppnar ögonen. Uppgiften lämnas vid ett sammanträde 15 mars 1746, och det är hovkanslern greve Piper som för riksrådet greve Tessin berättar förhållandet. Man är genast beredd att gripa in: ”Herr Hof Cancelleren förmenar denna tillwårkning skola kunna bringas till ansenlig högd och godhet om Inwånarne derstädes blifwa wederbörligen thertil upmuntrade; och som Manufactur Contoirtet i anseende til nödwändigheten af denna waran, hwilken nu så allment öfwerflödigt brukas och hwarföre utur riket så ansenlige Capitaler årligen utgå, fant det wara ganska angelägit, at til en så reel rikets besparing i möjligaste måtto söka befordra och uphielpa till wårkningen af Spetzar här i riket til behörig qwantité och godhet, så anmodades Herr Baron och Håf Rätts Rådet von Psilander — — — att än ytterligare med Herr Håf Cancelleren här om rådpågå och — — — att gifwa Manufactur Contoirtet wid handen de medel och utwågar som Herr Hof Cancelleren förmenar skola bäst kunna bidra till mernämnde Inrättnings uphielpande — — —”.³

Tyvärr tycks det denna gång stanna vid den goda föresatsen. Inga uppgifter finnas om något åtgörande under fyra långa kommande år.

Frågan tages åter upp vid Manufakturkontorets sammanträde den 15 november 1750. En vadstenabo, lantmätaren Carl Jacob Wallberg, har insänt prov på ”Spet-

sar som blifwit knöpplade i Wadstena Stad”.³

”I anledning hwaraf och som Hans Excellence gaf tilkiänna, at en stor hoop flickor och hustrur i Wadstena finns, som för denna slöjden, hafwa en synnerligen lust och böjelse, hwilket ock kommit så långt at de sända sina Spetzar på åtskilliga marknader och orter kring Wadstena — — — altså på det de — — — må kunna tilwårcka Spetzar af sådan fullkomlighet som från utrikes orter här i landet inkomma, förthenskull wille Manufactur Contoirtet foga nödiga anstalter om en förfaren Knöpplerskas införskrifwande; och til Konstens fortplantande här i landet bestå henne — — — fri resa och flyttning hit — — — och därefter en anständig årlig pension eller löhn samt dessutom, ej allenast en efter nyttan och hennes besvär lämpad Belöning för hwar och en hon uti knöpplandet tillärer, utan ock nu i förstone et tilräckeligit för skått till knöppeltråds inkiöp.”

”Hwad nu orten hwidkommer, ifrån hwilken en sådan Knöpplerska skulle införskrifwas, så althenstund folcket, uti de orter, hwaräst de bästa och dyrbaraste Spetzar tillwårkas, äro af Catholisk Religion och det är till befarande, at en Knöpplerska derifrån, blott för Religionens skull torde i Wadstena icke erhålla några lärlingar, i synnerhet, som folket derstädes ei äro wane at umgå med dem som äro af annan än Luthersk lära, förthenskul — — —” och då Hans Excellens ger tillkänna ”at knöppling uti Tondern i Holsten, hwarest lutherska Religionen allmänt öfwas, hunnit till en hög grad”⁴

³ Riksarkivet. Manufakturkontorets protokoll. För samtliga citat ur Manufakturkontorets protokoll hänvisas till denna siffra.

⁴ Skoklosters arkiv. Greve Nils Nilsson Brahe antecknar senare (1775) ett spetsförvärv i Köpenhamn, där bl. a. en myckenhet Tønderspetsar omtalas.

enas man om att därifrån söka anskaffa en lämplig person. Hans Excellens lovar att anmoda residenten König i Hamburg att ordna saken.

Efter några månader är frågan åter före. Excellensen och riksrådet baron Palmstierna kan vid ett sammanträde den 16 mars 1751 berätta, att residenten König lovat att "med det skyndsammaste detta ärende uträtta".³ Han skulle dock tyvärr misslyckas; den 23 augusti har brev ingått, att ingen knypplerska från Tønder står att erhålla.

Den 5 oktober 1751 "discourerades än ytterligare om detta mål. Herr Riksrådet lofwade at genom en sin bekant ifrån Franska Flandern införskrifwa en sådan person." Skulle ej detta lyckas, vill man "genom Correspondence på Valenciennes" söka anskaffa en knypplerska. Man enas om att bestå henne fri resa, en lön av 900 daler kopparmynt samt vissa premier.³

En rätt lång tid skulle förgå innan denna fråga åter togs upp. Först vid ett sammanträde den 1 oktober 1753 kunde meddelas, att frågan äntligen blivit löst. Några knypplerskor från Tyskland ha anlänt till Sverige. "Förehades Commisarien Salanders ingifne Memorial angående de ifrån Tyskland hitbragte Knöpplerskor som Manufactur Contoiret beslutit at nedsända til Wadstena och därstädes etablera. Han skall examinerat deras Spetsar och funnit dem goda, men ock tillika dyra, och i fall de dit sändas, tycker Commisarien för sin del at deras etablissement bäst kan skie på det sättet 1) at dem bestås fri nedresa och tractamente under vägen. 2) Ett å tu års rums-hyra i staden, hwarom Borgmästaren kunde besörja. 3) Ett wist partie trå til deras upmuntran, at börja arbetet med. 4) Något förskott efter de äro fattiga

och 5:o at Borgmästaren i orten har in-seende öfwer dem. Små Spetsar måge de sälja som dem behagar, och när de gjordt någon särdeles nytta, med andras under-wisande i denna slöjd; så håller Commisarien före, at då är tids nog at accordera dem någon särskild belöning".³

Redan i början av sept. 1753 ha de tyska knypplerskorna anlänt. Vaktmästare Enggren, betrodd att taga hand om dem, daterar den 15 sept. sin räkning på de utgifter han för dem har haft:

"Riksens högloflige Manufactur Contoir.

Knöpplerskorna ifrån Wismar modren Sophia Elisabeth Strömmler tillika med hennes 3:ne döttrar Anna Sophia, Susanna Maria och Anna Catharina Strömmler för 14 dagars kosthåll å 1½ d. för hwartdera om dagen, gör	84 —
För säng och Husrum å 12 % Personen om Dygnet, gör för lika tid	21 —
	<hr/> 105

Til 2:ne Gerdes Karlar, som burit deras Kistor och Skrin up till min lilla gård wid S:t Catharina Kircka.	3
Contant til deras underhåll wid deras flyttande up til gården	12
15 noch Contant	12
	<hr/> Summa Kopp:nt 27

Stockholm den 15 Sept. 1753

B Enggren"⁵

Ett oväntat hinder inträffar emellertid; de tyska knypplerskorna vägra att resa ner till Vadstena. Upprepade gånger skulle myndigheter senare beordra knypplerskor att bosätta sig i Vadstena för att gagna detta hantverk; så gott som alltid mötas de av en bestämd vägran. Det förefaller som hade vederbörande arbeterskor mycket snart fått klart för sig att i Stockholm utmärkta möjligheter erbjödo sig för en lönande verksamhet.

⁵ Riksarkivet. Manufakturkontorets verifikationer 1753. Huvudserien, vol. 48, sid. 793.

Sammanträdet fortfar: "Härpå berättades at desse Knöpplerskor ej skola wara hugade at begifwa sig til Wadstena, utan at de skola wilja här i Staden qwarblifwa, hwilket Hejne, som öfwertalt dem at gå hit, äfwen skall accorderat dem. Jnnan således denna saken afgiöres, beslöts at man vidare skulle höra både Knöpplerskorna samt Öfwermästaren Heine och Fabriqueuren Obbarius häröfwer".⁸

Frågan är åter före den 3 oktober. "Eftter giord anstalt förekallades de hitkomne knöpplerskorne Strömler och underrättades därom, at Manufactur Contoirets tanka är at nedsända dem til Wadstena och låta dem sig därstädes etablera, under förmodan at de dermed funno sig så mycket mera nöjda som de därstädes skulle finna bättre sin utkomst än här, hwarest alt, hwad de behöfwa faller dem dyrare.

Strömlers androgo härpå at de ingalunda wille begifwa sig til Wadstena, utan anhöllo bewekeligen, at de måtte här i staden få qwarblifwa. De hafwa låtit sig berätta at de i Wadstena ej skola kunna hafwa sin utkomst, hwar förutan de ej eller därstädes skola kunna få begå deras andackt såsom här, hwaråt de dageligen kunna nyttia den allmänna Gudstiensten; skolandes utan dess Heine och Obbarius försäkrat dem at här i Stockholm få qwarblifwa.

Öfwermästaren Heine och Fabriqueuren Obbarius blefwo härpå inkallade och härom tilsporde. Men bägge gåfwe til swar, at de ej utnämnt någon wiss ort, hwarest desse Knöpplerskor skulle sig nedsättia.

Knöpplerskorne itererade sin förra ansökning at få qwarblifwa här, i annat fall

önskade de, at få begifwa sig til baka til deras fädernesort".⁹

Manufakturkontorets aktade medlemmar tyckas alldeles icke ha handlagt denna sak med fasthet; madam Sophia Elisabeth Strömler har däremot både vilja och förmåga att göra sin önskan gällande. Både nu och några år framåt lyckas det henne förunderligt väl att tillskanssa sig diverse förmåner. Manufakturkontorets medlemmar tyckas utan vidare gå in på allt vad hon begär.

Överläggningen av den 3 oktober 1753 fortsätter:

"Manufactur Contoiret tog alt detta uti öfwerwägande, finnande sig emot desse Knöpplerskors wilje ej kunde twinga dem, at til Wadstena nedflytta: i anseende hwartill Manufactur Contoiret samtyckte at de måge här qwarblifwa. Och som de äre fattige, så at de nu i början ej kunna förskaffa sig deras nödortftiga uppehälle ej eller förse sig med nödige Husrum, wed och lius med mera, så fastställes at Contoiret nu tils vidare och på ett halft års tid betalar för dem Hushyra til ungefhr 100 D:r Kopp:nt hwarförutan nu 300 D:r Kopp:nt blefwe utassignerade, som komma at användas til upkiöpande af Sängkläder, wed, Lius och matwaror til deras nödortft, dock utan återbetalning; och blefwe desse 300 D:r lemnade til Wagtmästaren Enggren, mot hans redogiörelse, som har at betinga dem nödige Husrum samt upkiöpa hwad Knöpplerskorne af öfwanemnde nödwändigheter finna sig behöfwa; Hwarom nu Enggren blef antydd; härpå blefwo Knöpplerskorne inkallade och härom underrättade; då de tillika til deras arbetes befrämjande fingo till skänks 46 lod fin trå; som Manufactur Contoiret låtit för dem förskaffa."

Redan följande dag inlämnade vaktmästare Enggren sin räkning:⁶

1753				
October 4.		Koppar:nt		
Utbetalt til bemalte Knöpplerskor 1				
vecka eller 7 Dagers underhåll ifrån				
d. 25 Septemb. til d. 2 October för 4				
Personer à 1½ D om dagen			D 42	
D:o ½ L [☉] Smör		D 17.16		
6 m:r fläsk		4.16		12
5 1 L [☉] lius		17		
1 famn Biörkwed	18			
Åkare Löhn	3.16			
Läggare löhn vid				
bron	16			
Til en karl som				
Sågat och inburit				
i Boden	3.16	25.12		42.12
6 1 L [☉] Saltgrönt fläsk		7.18		
½ L [☉] Smör		15		
½ L [☉] Ost		3		
2 st. ämbar, 2 st. byttor				
Kåsta tillsammans		1.16		
Til 2:ne Karlar som bu-				
rit deras saker från Sta-				
den till Södermalm		1.4		
Contant Lef:t til Bröd				
och dricka noch		12		40.6
11 1 st. fjäderbolster och				
2:ne hufwud dynor samt				
1 st. Cattuns sängtäcke				
1 st. Bolster med Rens-				
hår uti och 1 lång hufwud				
Dyna samt 2:ne par				
Lakan som Kåsta				
tilsammans	D 150			
Til 2:ne Karlar som bu-				
rit dessa kläder från Sta-				
den til Södermalm		1.4		151.4
12 Contant Lef:t til Bröd				
och Dricka	D 6			
13 Dito til Miöl		6.10		12.10
För Cammar och Säng som min				
Swägerska Elisabeth Gezelia				
afstädt ifrån 11 Sept. til d. 11				
October är 1 månad el. 30 Da-				
gar, 4 Personer à 12 % om				
Dygnet gör			45	
October 1753		Summa K:rmt D:r 345—		
		B Enggren.		

Också ett kvitto lämnas samma dag, den 4 oktober:

"Af Riksens Höglöfl. Ständers Manufactur Contoir har idag undertecknad bekommit Trehundra Daler Kopparmynt som til Tyska Knöpplerskornas behof Komma at användas och behörig redogifwelse wisas. Hwilka penningar nu i medlertid interimis Quitterade warda.

Stockholm d 4 october 1753

D:r 300 K:rmt

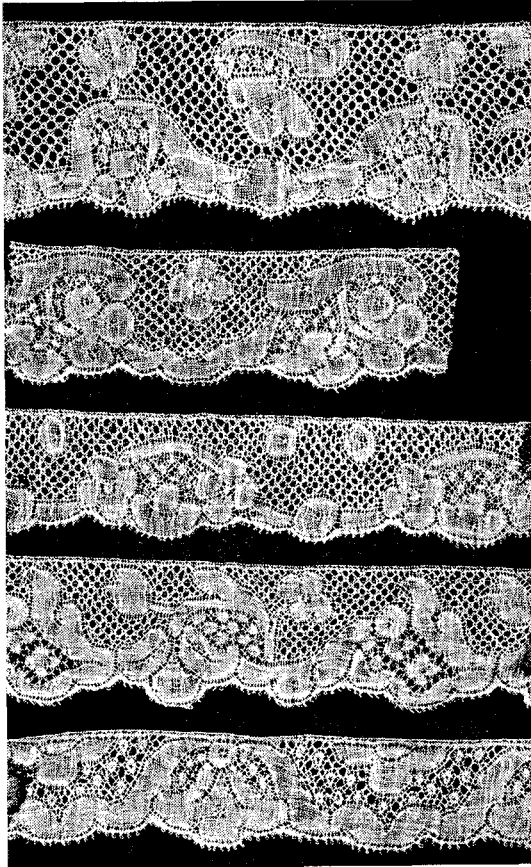
B Enggren."

Den 17 Oktober: "utassignerades de 45 D:r Kopp:nt, som förl. sessions dag, blefwo bewiljade Wagtmästaren Enggren till Kammarhyra och Säng för de hitkomne 4 Knöpplerskorne."³

På bästa sätt och tydligen på ett mycket generöst sätt har allt ordnats för de utländska knypplerskorna. Livets nödortft har tydligen icke felats dem här i Stockholm; förteckningen på för dem inköpta matvaror m. m. talar sitt tydliga språk. I vad mån de varit sinnade att som en tacksamhetsåtgärd visa kraft och nit i sin gärning är icke lätt att säga.

De ha emellertid snart nog börjat sitt arbete. Då Manufakturkontoret den 7 november sammanträder, "berättades att Knöpplerskorna Strömler redan tilwärcat några Wackra Spetsar, dem de upwist. Och blef nu resolwerat at de hade at upwisa så wäl desse nu färdige Spetsar som dem de hädanefter tilwärcer för denna Stadsens HallRätt at låta dem där stämpas, på det intet underslef härwid må kunna förelöpa" (har Manufakturkontoret anledning till någon misstanke att ej allt gått ärligt och rätt till?); "och skulle följande utdrag af protocollet härowan til bemalte Rätt afgå:

⁶ Riksarkivet. Manufakturkontorets verifikationer 1753. Huvudserien, vol. 48, sid. 973.

Vadstenaspetsar, troligen köpta 1757 av not. Chr. Berch. Nordiska museet.

Som Knöpplerskan Strömmer med twenne (trenne) dess döttrar från Tyskland hitkommit at härstädes tilwärccka allehanda spetsar och Svensk ungdom i samma Konst underwisa; så beslöts at denna Stads Hall och ManufakturRätt skulle därom, genom utdrag af Protocollet underrättas, med antydan at så snart de hinna någon tillwärcckning ästadkomma, Hall Rätten då med Hall-stämpeln behörigen låter den samma teckna på det intet underslef, af dem härwid må kunna begås. Och skulle Manufactur Contoiret i öfritt gärna se, om dessa Knöpplerskor i anseende til deras fattigdom, kunde nu i

början befrias från den wanliga Stämpelafgiften".³

Då åter några månader gått, har waktmästare Enggren, i vars lilla gård uppe vid Katarina kyrka de äro inhysta, tydligen börjat känna en viss oro och undran. Han vänder sig med en förfrågan till Manufakturkontoret; från sammanträdet den 26 februari 1754 är antecknat:

"Som waktmästaren Enggren hwilken härtils underhållit de ifrån Tyskland förledit år hitkomne Knöpplerskor med husrum och wed, begärte at få weta om Manufactur Contoiret för innewarande år tänkt bestå dem hyra, emedan han i annor händelse ej kan förse dem med husrum, så wida de äro uti et ganska fattigt tillstånd, och den ena utaf dem eftter sin ankomst hit til staden födt barn, hwilket äfwen försatt dem uti ett uslare tillstånd än de tilförene warit. J anseende til hwilket alt och som Wacktmästare Enggren derhos berättade at de äro flitige samt föra en sparsam lefnad, så wida deras okunnighet om hushållningen här i staden kunnat medgifwa — — —".³

Har waktmästare Enggren förstätt, att man ej wädjade förgäwes till Manufakturkontorets ärade ledamöter? Också nu bewiljas det begärda.

"Alltså beslöts det Manufactur Contoiret ännu på ett halvt års tid, nämligen till Michaëli nästkommande, består dem fri rumshyra, äfwensom den til instundande Påske tid blifwit bewiljat; hwilket Wacktmästare Enggren til underrättelse antyddes, och tillsades at så mycket hos honom står tillse det de ej få tillfälle at fördiupa sig i någon skuld, utan med flit idka sin handtering; hwilket han lofwade eftterkomma".³

Vid sammanträdet den 29 jan. 1755 är antecknat: "J anledning af framledne

wacktmästare Enggrens Enkas gjorde förfrågan om Manufactur Contoirtet till nästkommande Michaëli will bestå den wanliga hushyran för de hos henne warande Knöpplerskor, emedan hon i annan händelse nu måste säga dem utur sitt hus; fant Manufactur Contoirtet godt at till nästa Riksdag berörde Hushyra bestå, hwilket henne til efter rättelse blef förständigadt".³

Den 28 febr. 1755: "Upplästes Knöpplerskornas Anna Catharina och Anna Sophia Strömlers ingifne Skriff, deruti de anhålla om något understöd uti deras torftiga tillstånd och sådant i anseende dertil, at de äro främlingar samt varit och äro ännu nödsakade at på deras moder, som här i Sverige siuknat, utkosta hwad de til deras nödtorft annars behöfde.

Och fant Manufactur Contoirtet i anseende här til såsom ock at bemälte Knöpplerskor äro i ganska fattigt tillstånd men icke des mindre med flit idka sit handwerk för godt at meddela dem siu Tijo Twå daler Kopparmynt til understöd som äfwen assignerades".³

För sista gången förekommer frågan om knypplerskorna vid sammanträdet den 9 juli 1755: "Afledne wacktmästaren Berndt Enggrens änkja förfrågade sig om icke Manufactur Contoirtet längre än

til hösten skulle wilja betala hyra för de Tyska Knöpplerskor, som hos henne bott, på det hon derigenom måtte komma til betalning af penningar, som hon dem förskiutit.

Resolverades: det Manufactur Contoirtet icke längre kan bestå Hushyra för dessa personer än til nästa Michaëli; kundandes wacktmästaren Enggrens änkja, i fall hon hos berörde Knöpplerskor efter den tiden icke skulle tycka sig hafwa någon säkerhet för hyran, då öfwerlåta rummet til någon annan".³

*

Ett försök, en ansats att främja vår svenska spetsknyppling har, som det tycks med berömvärd intresse och generositet, utförts av Manufakturkontoret; och med ett egentligen icke svårförståeligt avståndstagande från denna myndighets sida slutar historien om en av de tidigaste kända utländska insatserna inom svensk spetsknyppling.

Om vad den kan ha betytt, äro vi ovetande. Ojämförligt viktigare voro utan allt tvivel de insatser, som några årtionden senare gjordes av knypplerskor från Brabant och Bruxelles. Här fortsattes de nära förbindelser, som med all trolighet redan under 1700-talets tidigare hälft hade inletts mellan Vadstena och de förnäma spetsproducerande orterna i Flandern och Brabant.

Ein Beitrag zur Geschichte der Spitzenklöppelei in Schweden

Die Spitzenklöppelei wurde in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts in Schweden eingeführt. Doch erst um die Mitte des 18. Jahrhunderts hat die Handwerkskammer ihr die gebührende Aufmerksamkeit entgegengebracht. Um diesen Kunstzweig zu fördern und weiter zu entwickeln, liess man einige deutsche Spitzenklöpplerinnen kommen, die sich aber

weigerten, nach Vadstena zu gehen sondern in Stockholm blieben. Es ist nicht ohne weiteres festzustellen, welche Bedeutung sie für die Entwicklung der schwedischen Spitzenklöppelei gehabt haben. Doch wird dem Umstand, dass man sich später Spitzenklöpplerinnen aus Belgien kommen liess, grosse Bedeutung beizumessen sein.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

KJELL KUMLIEN: *Sverige och hanseaterna. Studier i svensk politik och utrikeshandel*. VHA AH 86. Stockholm 1953, 530 s. Häft. kr 25:—.

En bredare sammanfattande framställning av Sveriges förhållanden till hanseaterna har länge synts önskvärd. Uppgiftens omfång torde dock ha verkat avskräckande. Kjell Kumlien har därför valt att begränsa ämnet såsom undertiteln anger, vilket naturligtvis är hans uppenbara rättighet. Av hans företal framgår dessutom, att skildringen i huvudsak begränsar sig till förhållandet mellan Sverige och Lübeck. Vidare framträder Stockholms roll i handeln mera än dess i sig stora betydelse motiverar. Detta kan dock Kumlien motivera med det bevarade materialets ojämnhet. Av det sagda torde framgå, att de kulturhistoriska aspekterna kommit i bakgrunden. Endast handel och sjöfart samt i någon mån lagstiftning få sin beskärda andel.

Inom den uppdragna ramen har emellertid Kumlien mycket av betydelse att andraga. Hans bok bör bli en synnerligen användbar handbok över svensk handelspolitik under den hanseatiska tiden (grovt räknat 1100—1600). Uppläggningsen med klarläggande sammanfattningar här och var vittnar om en beprövad pedagogisk förmåga. Värdefull om än en aning tröttande är den omsorgsfulla redovisningen av olika ståndpunkter, parad med överflödande rikliga litteraturanvisningar. En ypperlig historiografisk inledning visar, att den svenska uppfattningen av lybsk politik redan tidigt fått sin prägel av vasakungarnas affektbetonade inställning.

De nya uppslagen äro kanske icke så många, som man vid första påseendet vill tro, men i regel väl motiverade och avvägda. Här skall nu endast erinras om klarläggandet av Gotlands ställning i striderna mellan kungarna Valdemar och Magnus Ladulås och utred-

ningen av källvärdet hos tullräkenskaperna och vågböckerna för Stockholm samt hos de s. k. seglationsordningar från 1550-talets slut, som framdragits av B. Bergius. Av intresse är vidare, att den kraftiga smörexport 1368, som de lybska pundtullräkenskaperna omvittna, påvisats vara en engångsföreteelse. Slutligen har Kumlien i en exkurs tagit upp frågan om stadslagens ålder. C. M. Kjellberg lanserade 1919 uppfattningen, att den bjärköarätt, som 1349 anbefalldes Jönköping till antagande, bör ha varit Magnus Erikssons stadslag, vilket sedan ganska allmänt accepterats. Kumlien har emellertid flera vägande invändningar.

Brevet av 1349 nöjer sig nämligen inte med att anbefalla "bjärköarätten" till efterlevnad utan gör också ett par tillägg. Om ett av dessa utsäges direkt, att det inte finns i den anbefallda lagen. Det finns emellertid i stadslagen. Vidare förbjödes landsköp vid bot av 40 mark. Även denna statut finnes i stadslagen men icke i bjärköarätten. Visserligen var upprepning av detta förbud något ganska vanligt, men därvid brukade man i motsats till 1349 års brev hänvisa till stadslagen. Det filologiska underlaget för att "bjärköarätt" i det medeltida Sverige skulle betyda stadslag i allmänhet visas vara ganska klen. Slutligen ha både den enda fullständiga handskriften och de båda fragmenten av bjärköarätten tillkommit på 1340-talet. Kumlien ställer detta i samband med att även åtskilliga landskapslagar vid samma tid kodifierades, ehuru Magnus Erikssons landslag var under utarbetande. Kodifieringen har varit förberedelser till införandet av enhetlig lag, något som ej ansågs kunna ske i en handvändning och heller inte gjorde det. Hälsingelagen var sålunda i gällande kraft ännu i slutet av 1300-talet. Stadslagen är alltså inte äldre än brevet av 1349 utan bör säkerligen vara yngre, dock ej många år, ty Erik Magnussons stadga av 1357 är bevisligen yngre än stadslagen.

I sammanhanget diskuteras även de högst skilda tidpunkter, vid vilka stadslagen antagits av städerna. Därvid har Kumlien missuppfattat mitt ej helt välformulerade påpekande av att förekomsten av borgmästaretitel på sina ställen kan indicera, att stadslagen dessförinnan införts. Av min framställning i övrigt framgår dock tydligt, att själva institutionen var ett element i rådsförfattningen, redan när denna kom till Sverige. Detta senare anser Kumlien ha skett under Magnus Ladulås' regering. Säkra spår därav synas nämligen ej förekomma tidigare. Källkritiskt sett är emellertid en dylik uppfattning lika litet motiverad som den bl. a. just i Kumliens framställning rätt grundligt vederlagda åsikten, att vårt bergsbruks uppkomst också är att datera till denne konungs regering. Redan 1949 frambragte jag ett indicium för att rådsförfattningen funnits i Söderköping 1253 och nyligen har von Brandt kunnat visa något liknande om Kalmar. Den senares bevisföring synes dock ej ha varit Kumliens tillgänglig. — Någon undran framkallar slutligen den omständigheten, att den annars rätt försiktige Kumlien i det inledande kapitlet så bestämt tager parti mot Yrwings uppfattning av det s. k. mandatet till Odelrik.

Detta är som synes endast enstaka randanmärkningar. Andra dylika kunna måhända göras av specialister. Helhetsintrycket blir dock, att Kumliens bok är ett särdeles gediget och nyttigt arbete.

Sven Ljung.

GREGOR PAULSSON: *Svensk stad. I—II. Liv och stil i svenska städer under 1800-talet.* 616 s. III. *Från bruksby till trädgårdsstad* 349 s. Bonniers, Stockholm 1951—53. Häft. kr 48:—.

Gregor Paulssons *Svensk stad, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*, utgavs till Svenska slöjdföreningens hundraårsjubileum. Till format och utstyrsel är det en festskrift med sina nära ett tusen sidor i tre delar, slösande utstyrd med bilder på snart sagt varje sida, med planscher och kartor i flerfärgstryck. Först som sist skall sägas, att volymerna är ögonfägnader, vilket måhända kan väntas, då utgivaren är till yrket professor i konsthistoria.

De kosthistoriska utredningarna dominerar emellertid inte framställningen. Man finner sida vid sida med de konsthistoriska övertägnaderna synpunkter och problemställningar från etnologi, sociologi, geografi och inte minst samhällsplanering. En stads stil har definierats som syntesen av de "rum" som geografin bestämmer, de förflyttningsprocesser och regionbildningar, som socialekologerna söker utröna, de attityder med vilka sociologin sysslar och de estetiska värden, som konsthistorikerna beskriver. Mellan de tre bandens pärmar ryms sällsynt mångsidiga aspekter på den miljö, som den svenska staden erbjudit under de senaste hundra åren. Svenska slöjdföreningen ville främja "den goda miljön", dess jubileumsskrift vill klarlägga, hur de viktigaste stadsmiljöerna med undantag av storstaden kommit till och fungerar och hur deras byggnad präglas av deras egen funktion och tidens smak och byggvanor.

Arbetet är utfört av ett arbetslag av yngre vetenskapare under Gregor Paulssons entusiasmerande ledning; de flesta uppsatserna är skrivna av de olika medlemmarna och mycket varierande till stil och innehåll. Ramen och de stora översiktliga kapitlen är Paulssons och ger den totalsyn, utifrån vilken detta väldiga undersökningsprogram koncipierats. Mot en bakgrund av de ledande samhällsbyggande arkitekternas och samhällsreformatorernas idéer och program tecknas de svenska städernas och industrisamhällets utvecklingslinjer i lika lärda som klara och målade översikter. Det visar sig, att mer än man från början kanske varit benägen att tro, har också den svenska småstaden och industrisamhället rönt inverkan av tidens ideologiska målsättningar.

Boken avser att ge miljöhistoria. Det finns fyra huvudgrupper av föremål för sådan historia, dekreterar Paulsson: de halvagrara köpstädernas utveckling till nutidens differentierade stadsform, de patriarkaliska småorternas förvandling till demokratiska samhällen och i samband därmed nya småorters uppkomst (t. ex. stationssamhällen), storstädernas expansion och landsbygdens förändringar. Av dessa kräver storstäderna en alldeles speciell studieteknik och har därför ej medtagits; landsbygdens förändringar studeras av etnologerna och är därmed enligt förordet i de bästa händer. Därför har intresset koncentre-

rats på de två första kategorierna, köpstäder och industrisamhällen samt stationssamhällen. I enlighet med bokens intentioner är det förskjutningarna hos dessa, som vi framför allt får följa.

De två första volymerna upptas av stilhistoriska överblickar på en mångfald områden samt presentation av ett par av de större städer, som uppställts som typer. Mest detaljerade har Örebro och Hälsingborg redovisats. Örebro får representera centralstaden, Hälsingborg storföretagarnas samhälle. Dessa städers differentiering till bygghus och socialklassfördelning belyses så minutiöst, att på färgkartogram lagts in vart enda hushåll efter dess storlek och hushållsföreståndarens yrke och standard. På ett slående sätt visas här stadens fördelning på regioner i skilda samhällsklassers besittning. Det högborgerliga skiktets region låg vid mitten av 1800-talet i stadscentrum; där bodde ämbetsmän, handlande och fabriker i stora, husrika gårdar. Desto trängre var det i småfolkens utkanter. Inte minst intressant är skildringen av rekreations- och kompensationsmiljön i alla dess uppenbarelseformer: villastad, semestersamhälle, sommarstugubebyggelse.

Men också småorterna har fått sina skildringar, t. ex. under avdelningen Industrialismens nya samhällen. Kanske kan en serie rubriker ur del III bäst ange omfattningen: feodalt produktionssamhälle på landsbygden under det agrara tidevarvet (Åtvidaberg), produktionssamhälle, planerat efter liberal engelsk modell (Jonsered), från patriarkaliskt bruk till modernt järnverk (Söderfors, Domnarvet), planerat sågverkssamhälle (Skutskär), självväxande industriregion (Sundsvallsdistriktet), den nya tjänstestaden och stationssamhället (Borlänge, Vislanda), kombinerat tjänste- och sockerbrukssamhälle (Staffanstorp), gruvsamhälle i ödemark (Kiruna) samt till sist Åtvidabergs bruk under senare delen av 1800-talet.

Om dessa samhällen får man veta det mesta angående deras utformning och deras liv, invånarnas arbete och vila, nöjen och grupptillhörighet, bostäder, möbler och husgeråd. I fyndiga bilder redovisas t. ex. det med tiden allt rikare beståndet av möbler och husgeråd i olika samhällsklasser. Citat ur den samtida

skönlitteraturen och journalistiken inpassas verkningsfullt.

Dessa utvalda case studies har ett stort värde i och för sig, men sin vetenskapliga tyngd får de först, när man får veta deras representativitet. Eftersom Svensk stad är ett populärt verk, redovisas sådant icke här, liksom över huvud taget inte den vetenskapliga apparaten. Resultaten läggs fram. Man väntar med spänning på den utlovade, bakom liggande vetenskapliga motiveringen och diskussionen, vilken säkerligen varit synnerligen livlig. Först då författarna fått tillfälle att framlägga denna, kommer man också att till fullo inse denna undersöknings alla nya begreppsbestämningar, undersökningsmetoder och resultat. Anmälaren är t. ex. för sin del mycket nyfiken på den för framställningen så fruktbara uppdelningen i högborgerliga och lågborgerliga skikt vid analysen av den agrara köpstadens förändring till handelskapitalismens stad. Vissa av de tvivel man på ett fåtal ställen kan hysa om undersökningens riktighet (t. ex. förhållandena i Åtvidaberg före omdaning), kommer att med redovisning av källmetodikerna säkrare kunna bedömas. Givet är att i ett så stort verk vissa exkurser in på grannvetenskapernas väl utforskade marker någon gång kan te sig mindre sakkunniga. Det är väl en lapsus, när det t. ex. talas om laga skiftets men ej enskiftets betydelse för byarnas sprängning i Malmöhus län?

För en icke konsthistoriker är det synnerligen intressant att jämföra tillvägagångssättet vid denna väldiga syntes och andra stadsundersökningar. Det är t. ex. givande att jämföra skildringen av Borlänge i Svensk stad med den korta uppsats, som Erik Granlund en gång skrev i Ymer. Skillnaden består inte bara i att den förra är fylligare i stoffet och har fler aspekter, olikheten är också principiell. För geografen var förutsättningarna i hela den kringliggande regionens utrustning en nödvändig del av analysen. I Svensk stad framträder av Borlänges grannar egentligen endast det dominerande järnverket Domnarvet, i Granlunds lilla studie ses både järnverket och köpingen som viktiga delar av den stora jordbruks- och skogsbygd, där Stora Tuna av gammalt är erkänt bygdecentrum. Ännu i denna dag vill inte gärna Stora Tuna alltför mycket influeras av Borlänges expan-

sion utan strider för sin gamla uppgift som centralort emot den roll som sovstad, vilken Borlänge — Domnarvets inflytande säkerligen inaurererar.

Såväl etnologer som geografer börjar så att säga ett steg tidigare än konsthistorikerna, när de skriver stadsvetenskap, nämligen med läget i alla dess aspekter, men slutar flera steg tidigare; åtminstone gäller detta geograferna. I denna undersökning är hela livsföringen in dragen i analysen. Paulsson nöjer sig t. ex. ej med att konstatera, att en dansbana eller ett missionshus anlagts, han redogör också för deras publik och den roll de spelar i dess livsmönster. Det är ju i våra dagar modernt att kräva dynamik i vetenskapliga skildringar. Om något gör detta verk allvar av denna fordran. Den hugstora målsättning, som Gregor Paulsson finner hos Svenska slöjdförningens skapare har inte mattats i dess jubileumsskrift.

Gerd Enequist.

ELLA ODSTEDT: *Folkdräkter i Övre Dalarna*. Nr 4 i serien Övre Dalarnes Bondekultur under 1800-talets förra hälft. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folk-livsforskning 11: 4. Lund 1953, 553 s., ill. Häft. kr 40:—.

Dalarna erbjuder dräktforskningen inom vårt land enastående möjligheter att studera en lokalt särpräglad dräktkultur: ansevära mängder av föremål bevarade i museer och i privat ägo, levande personer med egen erfarenhet av detta dräktskick och goda historiska källor att belysa tidigare skeden. Med undantag för några specialproblem har dock Dalarnas folkdräkter icke blivit föremål för något mera omfattande vetenskapligt arbete. Anledningen är utan tvivel den, att ett sådant studium måste föregås av en hela området omfattande inventering av den muntliga traditionen, vilket är ett jättearbete, när det gäller ett så stort och så rikt differentierat fält.

Genom personer, som verkat för hembygden och vården av dess dräkttraditioner, har dock tillkommit åtskilliga skrifter av de s. k. dräktalmanackornas typ med syfte att tjäna som praktisk handledning för dem som önska bära

sin sockens dräkt. Genom dessa sockenmonografier har värdefulla uppgifter tillvaratagits. Därmed har dock inte tillgodosetts behovet av en objektiv registrering av den muntliga traditionen med redovisning av sagesmän och kritisk prövning av dessa källor utifrån rent vetenskapliga synpunkter.

Sådan insamlingsverksamhet har givetvis ägt rum både genom Landsmålsarkivet i Uppsala och Nordiska museet. Det upppteckningsarbete som medarbetaren vid landsmålsarkivet Ella Odstedt bedrivit under en följd av år i anslutning till arkivets arbete med utgivandet av Dalmålsordboken, utgör emellertid den mest energiska insatsen hittills för att tillvarata vad som finns kvar av muntliga traditioner om det lokalt särpräglade dräktskicket.

Med sin bok *Folkdräkter i Övre Dalarna* har hon nu redovisat sina resultat. Trots att den blivit det till omfånget största tryckalster om folkligt dräktskick, som utgivits på svenskt språk, understryker förf. i förordet, att hon därmed icke anser sig fullständigt ha belyst dräktområdet med dess många lokala skiftningar. Efter genomläsning av boken kvarstår dock intrycket att förf. lyckats, så långt detta är möjligt utan att göra en serie monografier.

Framställningen är rent deskriptiv. Man får vara förf. tacksam för att hon velat ta på sig den ganska tålmodsprövande rollen av trägen insamlare och noggrann återgivare av traditionen i stället för att producera sig som vetenskaplig bearbetare av materialet. Halten i hennes arbete hänger därför på i vad mån hon lyckats finna de rätta meddelarna, kunnat få dem att ge ifrån sig sitt vetande, effektivt kontrollerat materialet och fått fram det väsentliga i de många spridda uppgifterna samt kunnat samarbeta dessa till en framställning, där man kan finna de upplysningar man söker. Så vitt jag kunnat bedöma står Ella Odstedts arbete i alla dessa avseenden på en mycket hög nivå. Man hade visserligen önskat att hon helt kunnat bygga sin framställning på av henne själv insamlat material och bortsett från redan förefintliga dräktalmanackor för att få ett för hela området homogent underlag. Just inom sådana socknar, där dräktvård och dräktpropaganda bedrivits särskilt energiskt, hade det varit av stort värde att få en objektiv registrering av traditionen. Emellertid har förf. först efter kontroll utnyttjat dessa källor, en

granskning som ger dem ökat värde för forskningen.

Traditionsmaterialet är dock grundvalen för arbetet och presentationen av detta övertygar genom sin objektiva hållning. Såvitt jag kunnat finna har upptecknaren nedlagt en utomordentlig omsorg i redovisningen av för varandra motsägande traditioner och för uppgifternas starkare eller svagare underlag. Därigenom har hon åt sitt verk givit karaktären av källskrift, vars värde för forskningen ständigt kommer att öka allt eftersom de gamla dräkttraditionerna försvinna med sina sista bärare.

Att rikta kritik mot sakuppgifter i denna väl dokumenterade framställning vore att rikta den mot sagesmännens egen erfarenhet och vetande. Att väga deras värde i olika sammanhang blir en uppgift för den som tar upp materialet till vetenskaplig behandling. Kronologiskt sett får arbetet sin naturliga begränsning i den levande traditionens räckvidd, dvs. inte längre tillbaka än 1850-talet. De föregående delarna av Övre Dalarnas bondekultur ha avsett att behandla tiden 1800—1850, men det för ändamålet insamlade materialet har enligt förf. inte kunnat ge en tillförlitlig bild av dräktsederna för detta tidsavsnitt. Hon har då dragit konsekvenserna härav och ändrat den kronologiska dispositionen för att inte pressa traditionsunderlaget öfter dess tolerans.

Geografiskt sett är framställningen begränsad till dalmålsområdet, inom vilket urskiljer sig tre områden, Nedansiljan, Ovan-siljan och Västerdalarna. Ur dräktsynpunkt har förf. funnit företeelser gemensamma för mindre delar inom nämnda områden, vilka ge anledning sammanföra t. ex. Mora, Orsa, Vämhus, Venjan och Sollerön till ett, Älvdalen och Ore till ett, Rättvik och Boda till ett, Leksand, Djura och Siljansnäs till ett osv. Härmed visar förf. att hon släppt sockendräktstänkandet. Att hon vid rubriksättningen av det kapitel, där hon vill ge en sammanhängande framställning av hur dräktformer och dräktsed fungerat inom ett av dessa mindre områden (Gagnef) fått med termen sockendräkt beror tydligen inte på någon anslutning

till föreställningen om differentiering av dräkten efter socknar.

En publicering av materialet socken för socken skulle givetvis ha tillgodosett lokala önskemål, men man får väl förmoda att ekonomiska hänsyn inte tillåtit en sådan publikation, för övrigt hade då också mycket blivit upprepningar. Som materialet nu publicerats kommer först ett avsnitt om dräktskick och dräktsed i ett sammanhang inom ett mindre område, sedan följer huvuddelen av framställningen i kapitel om dräktsed och om dräkstens olika delar för män, för kvinnor och för barn för hela området. Fördelen med denna disposition är att man får en jämförande översikt över samma plagg, dess olika benämningar och funktion, vilket underlättar ett vetenskapligt studium av dräkten. En presentation socken för socken skulle ytterligare befästet föreställningen om att de administrativa gränserna också utgjort gränser för dräktsområden.

Förutom dessa kapitel finnes några kortare avsnitt om klädförråd och klädvård — ett tacknämligt bidrag till belysning av ett föga känt ämnesområde — en förklaring över textila termer och ett utomordentligt genomarbetat sakregister. Ett rikt bildmaterial ger läsaren ökade möjligheter att följa den sakrika framställningen.

Ella Odstedts bok är en publikation av primärmaterial, som det tagit henne år av möda att samla ihop och bringa reda i. För förf. måste det vara en stor tillfredsställelse att ha åstadkommit ett verk som för framtida forskning kommer att vara en oundgänglig förutsättning för ett studium av Dalarnas rika dräktkultur och ett nödvändigt komplement vid bearbetningen av de stora samlingar av dräkter och dräktdelar, som finnas bevarade i museerna. Man förstår att också målsmännen för kulturforskning och hembygdsvård inom Dalarna med glädje och tacksamhet hälsar Ella Odstedts arbete, varigenom muntliga traditioner, vilkas bärare med varje år blir allt färre, på ett så utomordentligt sätt insamlats och tagits till vara till gagn och glädje för kommande generationer.

Anna-Maja Nylén.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>En bok om Svindersvik</i> av ANDREAS LINDBLOM m. fl.	9:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av GUNNEL HAZELIUS-BERG	7:—
<i>Svenska herrgårdshem under 1700-talet</i> av GÖSTA SELLING	35:—	<i>Orgelverken i Västerås stift</i> av JOSEF SJÖGREN	35:—
<i>Mälsåker — ett Tessinslott vid Mälaren</i> av ERIK ANDRÉN	9:50	<i>Vävskedsmakeri och hornslöjd</i> av FOLKE SVEDENFORS	7:—
<i>En bok om Tyresö</i> av A. LINDBLOM, S. WALLIN, S. KARLING, B. BOËTHIUS m. fl.	20:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Julita klostrets godspolitik</i> av PER STENSLAND	5:—	<i>Skolseder från Skara</i> av ALLAN NILSSON	5:—
<i>Broderier</i> av ANNA-MAJA NYLÉN	5:—	<i>Årets äring</i> av ALBERT ESKERÖD ..	15:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av REINHOLD OLSSON	10:—	<i>Svenska skråsigill</i> av K. G. CEDER-
GREN och G. VON SCHOULTZ	10:—
<i>Pataholm</i> av MANNE HOFRÉN	12:—	<i>Urmakare i Sverige</i> av ELIS SIDEN-
BLADH	30:—
<i>Skottsbergiska gården i Karlshamn</i>
av BENGT BENGTTSSON	9:50	<i>Stjärnsundsuren</i> av STEN LUND-
WALL	12:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av MANNE HOF-
RÉN	14:—	<i>Rokokomöbler</i> av MARSHALL
LAGERQUIST	25:—
<i>Flaskor och glas</i> av ELISA STEEN-
BERG	9:—	<i>Herremansmöbler</i> av BRYNOLF
HELLNER	3:—
<i>Bygd och yttervärld</i> av SIGFRID
SVENSSON	8:—	<i>Allmogemöbler</i> av SIGFRID SVENS-
SON	3:—
<i>Dalmålningarna och deras förlagor</i>
av SVANTE SVÄRDSTRÖM	18:—	<i>Kistor</i> av GÖSTA VON SCHOULTZ ..	4:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa
konst</i> av BRYNOLF HELLNER	20:—	<i>Svenska vävnadstekniker och mön-
stertyper</i> av E. VON WALTERS-
TORFF	18:—
<i>Slagan och andra tröskeredskap</i> av
DAG TROTZIG	12:—	<i>Tygtryck i Sverige före 1700</i> av
INGEGERD HENSCHEN	12:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av
GÖSTA BERG	10:—	<i>Folkdräkter</i> av ANNA-MAJA
NYLÉN	12:—
<i>Ekipage</i> av AXEL CRONQUIST	15:—	<i>Nationella dräkten</i> av EVA BERG-
MAN	20:—
<i>Rågöborna</i> av PER SÖDERBÄCK ...	12:—	<i>Hallandsgårdar</i> av ALBERT SAND-
KLEF	28:—
<i>Gränna</i> av SIGURD WALLIN	10:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och
Österåker</i> av A.-M. NYLÉN	16:—
<i>Lapsk kultur vid Stora Luleåvs
källsjöar</i> av ERNST MANKER	45:—		

Sten Lundwall
**STJÄRNSUNDS-
UREN**

"Man läser Lundwalls kulturhistoriska bilder med nöje, men minst lika intressant är den samvetsgranna och rikt illustrerade tekniska framställningen.

Expressen

"i stark sammanfattning en livfull bild av svenskt näringsliv under 1700-talets förra hälft."

Östgöta Correspondenten

"en systematisk skildring även då det gäller arbetsorganisationer, lärlingars och hantverkarens arbetsförhållanden..."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

Pris häftad 12: —

inb. 16: —

N O R D I S K A M U S E E T

**SMYCKEN
I SVENSK ÄGO**

av

*Bengt Bengtsson, Gunnel Hazelius-Berg,
Brynolf Hellner, Kersti Holmquist,
Anna-Maja Nylén*

"denna översikt över de svenska smyckenas historia har rent banbrytande betydelse."

Nils Alenius i Upsala Nya Tidning

"en rikedom på fängslande interiörer från ett forskningsfält, som i en intim form för-
enar konst-, kultur- och personhistoria."

*Martin Strömberg i
Stockholms-Tidningen*

Pris kr 24: —

N O R D I S K A M U S E E T

MIRANDA
i SVERIGE och NORGE 1787

"Den är en historisk delikatess, ett kultur-
dokument och ett stycke mänsklig lektyr."

Claes Krantz i G.H.T.

"ett avsnitt ur ett mer än vanligt rörligt
och äventyrligt liv. Sitt särskilda intresse
får den genom de intima inblickarna i sven-
ska förhållanden och miljöer."

Olof Jägerskiöld i

Meddelanden för Riddarhuset

Pris häftad 20: —

inb. 26: —

N O R D I S K A M U S E E T

Josef Sjögren
**ORGELVERKEN I
VÄSTERÅS STIFT**

"Författaren har satt in orgelbyggeriet i
de olika epokenas ekonomiska och allmänt
kulturella sammanhang, och med orgeln som
musikaliskt ledmotiv får man en rad snabba
inblickar i fyra seklers sociala och ekono-
miska historia i vårt land."

J. H. Åberg i Nerikes Allehanda

"ett grundläggande uppslagsverk, ound-
erligt för var och en som intresserar sig för
kyrkornas inventarier."

*Assar Janssons i
Västmanlands läns tidning*

Pris häftad 35: —

inb. 40: —

N O R D I S K A M U S E E T